

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav románských studií

Diplomová práce

Mgr. Bc. Daniela Krejčová

Vznik a vývoj pojmu národní jazyk ve Francii

Origin and development of the concept of national language in France

Praha 2016

Vedoucí práce: PhDr. Jaroslav Štichauer, Ph.D.

Poděkování vedoucímu práce:

Ráda bych na tomto místě vyjádřila poděkování panu PhDr. Jaroslavu Štichauerovi, Ph.D. za jeho cenné rady a trpělivost při vedení mé diplomové práce.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 15. května 2016

.....
Jméno a příjmení

Klíčová slova (česky):

jazyk, národní jazyk, francouzština, vývoj jazyka

Klíčová slova (anglicky):

language, national language, French language, development of language

Abstrakt:

Cílem této diplomové práce je popsat vznik a vývoj pojmu „*langue nationale*“ ve Francii a zamyslet se nad významem tohoto pojmu ve francouzském prostředí. První část práce se zaměřuje na definici základních termínů, jako je „*langue nationale*“, „*langue officielle*“, a na jejich pojetí ve francouzském prostředí. Další kapitola vymezuje vztah mezi národním jazykem a dialekty a popisuje přístup k dialektům během Francouzské revoluce. Cílem třetí kapitoly je představit pojem „*grammatisation*“ a nastínit postup gramatizace francouzštiny. Následuje část popisující chronologický vývoj francouzštiny jako národního jazyka Francie, přičemž nejvýznamnějším obdobím 18. století a Francouzské revoluci jsou věnovány samostatné kapitoly. Závěrečná kapitola nastiňuje význam a roli jazykové politiky a zmiňuje některé nejvýznamnější institucionální zásady do jazykového vývoje francouzštiny.

Abstract:

The goal of this diploma thesis is to describe the origin and development of the concept of national language in France and to analyze the meaning of this concept in the French environment. Task of the first part is to define the key concepts like „*langue nationale*“, „*langue officielle*“ and to explain their conception in the French environment. The next part pays attention to the relation between national language and dialects and describe the approach to dialects during the French revolution. The aim of the third chapter is to introduce the issue of „*grammatisation*“ and to outline the proces of grammatization of the French language. Follows the chapter analyzing the chronological development of the French as the national language of France, the most important periods of the 18th century and the French revolution are described in particular chapters. The final chapter outlines the importance and role of the language policy and mentions some most significant institutional interventions into the development of the French.

OBSAH

1	ÚVOD	9
2	DEFINICE POJMU „LANGUE NATIONALE“	11
2.1	POJETÍ „LANGUE NATIONALE“ VE FRANCOUZSKÉM PROSTŘEDÍ.....	14
3	VZTAH MEZI NÁRODNÍM JAZYKEM A DIALEKTY	16
3.1	ZÁKLADNÍ POJMY „LANGUE“, „PATOIS“, „DIALECTE“	16
3.2	ROZDĚLENÍ FRANCOUZSKÝCH DIALEKTŮ	18
3.3	POSTOJ K REGIONÁLNÍM JAZYKŮM V 16. STOLETÍ.....	19
3.4	FRANCOUZSKÁ REVOLUCE PROTI DIALEKTŮM	21
4	POJEM GRAMATIZACE	22
4.1	OBECNÝ POJEM GRAMATIZACE – SYLVAIN AUROUX	22
4.2	GRAMATIZACE FRANCOUZŠTINY	25
4.2.1	<i>První gramatiky francouzštiny</i>	25
5	VÝVOJ FRANCOUZŠTINY JAKO NÁRODNÍHO JAZYKA FRANCIE...	29
5.1	GALOROMÁNSKÉ OBDOBÍ – LA „LINGUA ROMANA RUSTICA“	29
5.1.1	<i>Le concile de Tours</i>	31
5.1.2	<i>Štrasburské přísahy</i>	32
5.2	L'ANCIEN FRANÇAIS (9. – 13. STOLETÍ).....	35
5.3	LE MOYEN FRANÇAIS (14. – 15. STOLETÍ).....	37
5.4	OBDOBÍ RENESANCE	40
5.4.1	<i>Francouzština jako „langue officielle“?</i>	40
5.4.2	<i>Francouzština jako „langue de religion“?</i>	41
5.4.3	<i>Význam Plejády</i>	43
5.5	FRANCOUZŠTINA V OBDOBÍ „GRAND SIÈCLE“	44
5.5.1	<i>„Les Remarqueurs“</i>	45
5.5.2	<i>První francouzské slovníky</i>	47
6	FRANCOUZŠTINA V 18. STOLETÍ – ZROD POJMU NÁRODNÍ JAZYK	49
6.1.1	<i>Encyklopedie</i>	51
6.1.2	<i>Antoine de Rivarol</i>	55

7	NÁRODNÍ JAZYK ZA FRANCOUZSKÉ REVOLUCE	58
7.1	VÝZKUM DIALEKTŮ – ABBÉ GRÉGOIRE	62
8	VÝZNAM A ROLE JAZYKOVÉ POLITIKY	67
8.1	DEFINICE POJMU „JAZYKOVÁ POLITIKA“	67
8.2	FRANCOUZSKÁ JAZYKOVÁ POLITIKA	67
8.3	INSTITUCIONÁLNÍ ZÁSAHY DO JAZYKOVÉHO VÝVOJE.....	68
8.3.1	<i>Ordonnance de Villers-Cotterêts (1539)</i>	69
8.3.2	<i>Académie française (1635)</i>	72
8.3.3	<i>Decret du 2 Thermidor 1794</i>	77
9	DNEŠNÍ SITUACE FRANCOUZSKÉ JAZYKOVÉ POLITIKY	78
9.1	LA LOI TOUBON	78
9.2	EVROPSKÁ CHARTA REGIONÁLNÍCH A MENŠINOVÝCH JAZYKŮ	79
9.3	„DÉLÉGATION GÉNÉRALE À LA LANGUE FRANÇAISE ET AUX LANGUES DE FRANCE“ – (DGLFLF)	80
9.4	FRANKOFONIE.....	80
10	ZÁVĚR	81
	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	82

Předmluva

K výběru tohoto tématu práce mě vedl dlouhodobý zájem o historii francouzského jazyka podpořený absolvováním předmětu Dějiny francouzského jazyka během magisterského studia. Zároveň mě motivovala snaha analyzovat příčiny a okolnosti vzniku silného vztahu k národnímu jazyku, který má ve Francii dlouhou tradici.

Při vypracování této diplomové práce bylo mým cílem nejprve definovat základní pojmy spojené s tímto tématem, které jsou často používány v průběhu celé práce. Zvláštní kapitolu jsem věnovala vztahu národního jazyka a dialektů, jejíž součástí je kapitola popisující postoj k dialektům během Francouzské revoluce. Třetí kapitola je věnovaná pojmu „*grammatisation*“, vytvořenému Sylvainem Aurouxem, a dále procesu gramatizace francouzštiny, přičemž v této souvislosti také zmiňuji nejstarší gramatická díla. Následuje kapitola popisující chronologický vývoj francouzštiny jako národního jazyka Francie, jejímž cílem však není podat vyčerpávající popis dějin francouzštiny, nýbrž s přihlédnutím k historickým kulturně-společenským okolnostem analyzovat status francouzštiny v jednotlivých historických obdobích. Protože za nejdůležitější z hlediska významu francouzštiny jako národního jazyka považuji 18. století a především pak období Francouzské revoluce, věnovala jsem těmto historickým obdobím v práci zvláštní kapitoly. V závěru práce jsem se soustředila na význam a roli jazykové politiky Francie a v tomto kontextu jsem zmínila některé institucionální zásahy do jazykového vývoje francouzštiny.

Většinu potřebných informací, jejichž nastudování předcházelo vypracování této diplomové práce, jsem získala z uvedené sekundární literatury, nicméně při samotné tvorbě práce jsem často pracovala i s primární literaturou, z níž pochází některé citace.

1 Úvod

Cílem této diplomové práce je popsat vznik a vývoj pojmu „*langue nationale*“ ve Francii a zamyslet se nad významem tohoto termínu ve francouzském prostředí. Na samém počátku této práce si můžeme položit základní otázky, zda koncept národního jazyka ve Francii skutečně existuje a pokud ano, v jakém historickém období a v jaké souvislosti se tento termín poprvé vyskytl. Jaké společenské a historické události měly na formování tohoto pojmu nejnápadnější vliv? Jakým způsobem se liší chápání národního jazyka v době prvního výskytu tohoto pojmu a v moderní době? Dále se můžeme zamyslet nad tím, zda se pojetí národního jazyka ve francouzském prostředí nějakým způsobem liší od toho, jak národní jazyk vnímají ostatní země.

Východiskem pro hledání odpovědí na tyto otázky nám bude nejprve definování pojmu národního jazyka, jako jazyka konkrétního státu, jeho národa, jeho obyvatel, jehož posláním je především upevňovat národní jednotu. Představuje tedy jeden ze základních prvků pro vytváření národní identity.

Chceme-li nalézt odpověď na otázku, ve kterém období se zrodil koncept národního jazyka, bude potřeba sledovat chronologický vývoj francouzštiny se zaměřením na její kulturní a společenský status v jednotlivých historických obdobích. Cílem tohoto systematického zkoumání bude zachytit první zmínku a „*langue nationale*“ ve Francii a určit následný vývoj v pojetí tohoto termínu.

S otázkou existence národního jazyka také nevyhnutelně souvisí například problematika vztahu tohoto národního jazyka a ostatních jazyků užívaných na území dané země. Přístup k regionálním jazykům ve Francii se v průběhu času měnil a je otázkou, zda tyto změny měly naopak příznivý dopad na status národního jazyka.

Od chvíle, kdy jazyk přestává být jen nástrojem běžného každodenního dorozumění, přestává být jen čistou reprodukcí mluvené řeči, ztrácí i svou variabilitu a podléhá určitým normativním pravidlům, která mu umožní, aby jednoho dne získal statut oficiálního jazyka. Je patrné, že pro národní jazyk je existence kodifikovaného jazykového systému jedním ze základních předpokladů, proto tato práce neopomene nastínit také proces gramatizace francouzštiny.

Francie má dlouhou tradici jazykového intervencionismu a francouzský jazyk představoval v průběhu historie často významný nástroj prosazování moci politických

představitelů moci. Během vývoje francouzštiny došlo mnohokrát ke snahám o ovlivnění její podoby ze strany politických představitelů či státních institucí. Problematiku národního jazyka je tak vhodné zkoumat také z úhlu institucionálních zásahů do vývoje jazyka s cílem odhalit do jaké míry byly tyto vlivy pro další vývoj určující.

2 Definice pojmu „langue nationale“

Dříve než se budu věnovat vzniku a vývoji pojmu „langue nationale“ ve francouzském prostředí, považuji za nezbytné uvést několik základních definic. Ačkoli jednotný výklad pojmu „langue nationale“ pravděpodobně neexistuje a lze nalézt mnoho přístupů k jeho pojetí, je vhodné se na tomto místě zamyslet nad tím, jaké základní rysy tento pojem naplňuje a jaký význam má představa národního jazyka pro společnost. Pro správné pochopení tohoto pojmu jsem považovala za důležité věnovat se také následujícím pojmům, které se v této práci také mnohokrát vyskytují: „langue officielle“, „langue maternelle“, „langue vernaculaire“ a „langue véhiculaire“.

➤ **Langue nationale**

Začneme-li jednoduchou definicí pojmu „langue nationale“, můžeme uvést, že se jedná o jazyk konkrétního státu, jeho národa, jeho obyvatel, tedy o jazyk, který jako národní jazyk uznávají například ostatní státy, v některých případech státní úřady dané země. Posláním národního jazyka je, je-li užíván jako jediný jazyk, upevňovat národní jednotu a pokud je užíván vedle jiných národních jazyků, svým rozšiřováním přispívat k upevňování národní jednoty. Představuje tedy jeden ze základních prvků pro vytváření národní identity. Národní jazyk může být zároveň mateřským jazykem podstatné části společnosti nebo naopak jazykem, kterému se jeho mluvčí museli naučit. Jako příklad lze uvést obyvatele hovořící původně pouze některým z místních dialektů země, které jazyková politika přinutila osvojit si národní jazyk, či například přistěhovalce, kteří se ze zcela zřejmých důvodů do určité míry vzdávají svého národního jazyka a osvojují si národní jazyk své nové domoviny. Z toho je patrné, že nelze vycházet z etnického pojetí národa, které je vlastní anglosaským kulturám, ale spíše z republikánského pojetí, jemuž dala vzniknout Francouzská revoluce: za členy národa jsou považováni všichni obyvatelé žijící na daném státním území, mající stejná práva, bez ohledu na jejich etnický původ.

Jak uvádí Barbaud (1984: 87) podle jazykového původu, můžeme rozdělit způsoby, jakými se konkrétní jazyk může vyvinout v národní jazyk, do následujících tří skupin:

- Může se vyvinout z některého z dialektů používaných na daném regionálním území, který prošel různými historickými procesy a který se díky politické vůli rozšířil na území státu a byl přijat obyvateli tohoto státu. Toto je případ francouzštiny nebo italštiny.
- Může být uměle vytvořen politickou či intelektuální elitou na základě několika dialektů užívaných na daném území (případ norštiny) nebo na základě dorozumívacího jazyka („langue véhiculaire“) používaného v dané zemi například k obchodním účelům, který však nepředstavuje mateřský jazyk („langue maternelle“) ani žádný z místních jazyků („langue vernaculaire“). Příkladem toho je úřední jazyk Indonésie, indonéština, která je upravenou podobou malajštiny.
- Může být vytvořen politickou či intelektuální elitou na základě dřívějšího jazyka, který již není užíván (případ moderní hebrejštiny).

➤ **Langue officielle**

Přejdeme nyní k výkladu dalšího pojmu, kterým je „langue officielle“. Takto se označuje jazyk, který je ve své mluvené a písemné podobě jediným nástrojem pro oficiální správu státu či je jako jediný používán ve vzdělávání a to i přesto, že se na daném území mluví dalšími místními dialekty. V laickém pojetí je úřední jazyk ten jazyk, kterým se na území daného státu převážně komunikuje. Koncept úředního jazyka pochází z myšlenky, že mezi národem (etnikem) a státem není rozdíl. Tato úvaha však není vždy zcela platná, zvláště vzhledem k multietnickým zemím, v nichž může být oficiálním jazykem například jazyk bývalé koloniální mocnosti.

Je možné chápat pojmy „langue nationale“ a „langue officielle“ jako synonyma? Můžeme je vzájemným způsobem oba užívat ve francouzském prostředí? Již nyní je zřejmé, že odpověď na tyto otázky je záporná, neboť je značný rozdíl mezi těmito dvěma pojmy, které označují zcela rozdílné jazykové uspořádání. Pokud je jednomu jazyku legislativními nástroji přisouzen zvláštní status, přináší to samozřejmé důsledky pro funkce, jež plní ve společnosti, stejně tak jako pro ostatní jazyky, jimiž se na daném území mluví. Tohoto rozdílu jsou si vědomy například země, jako je Švýcarsko, kde jsou rozdílné statusy jazyků užívaných na jeho území upraveny Ústavou. V následující části se pokusím stručně vysvětlit, v čem spočívá hlavní rozdíly mezi statutem národního jazyka a úředního jazyka, přičemž vycházím z informací, které uvádí Institut úředních jazyků

a bilingvismu univerzity v Ottawě.¹ Pojem „langue officielle“ označuje jazyk, který stát považuje za nástroj prosazování své správy vůči obyvatelstvu daného státu. Je stanoven ústavním zákonem nebo častěji běžným zákonem. V jednom státě je možné stanovit několik úředních jazyků. Politologové a sociologové se shodují na tom, že úřední jazyk představuje funkční jazyk zvolený politickými představiteli země a že jeho právní zakotvení je zpravidla doplněno o jazyková práva obyvatel. Někdy se uvádí, že status úředního jazyka je nejvyšším postavením, které může stát danému jazyku udělit. Naproti tomu jazyk, který nazýváme „langue nationale“ je sice také určitým způsobem uznán politickými představiteli dané země, nicméně není určen k oficiálnímu užívání ve veřejné správě. Vláda, která poskytne některému jazyku status „langue nationale“, se tím obvykle zavazuje k jeho ochraně, podpoře a umožňuje jeho užívání mezi obyvateli. Některé státy se rozhodnou udělit jazyku tento status, neboť je méně závazný než oficiálně uznaný jazyk. Smyslem uznání národního jazyka je však stanovit, že určitá skupina obyvatelstva není považována za pouhou minoritu, ale že je součástí národní identity. V zásadě by všechny jazyky, které jsou užívány obyvateli dané země, mohly být jmenovány „langues nationales“. Z právního hlediska může být „langue nationale“ řazen do kategorie, která se nachází těsně pod „langue officielle“. Jinými slovy řečeno, označit některý jazyk nebo některé jazyky jako národní ať už ústavním či běžným zákonem jednoduše znamená přisoudit jim určitá privilegia ve prospěch jejich mluvčích. Například národní jazyk se tak může stát hlavním či jediným jazykem pro vzdělávání v daném regionu, aniž by tak bylo porušeno ústava, která stanovuje vzdělávání výlučně v úředním jazyce. Nicméně stát by však neměl povinnost tyto národní jazyky podporovat finančně ani jiným způsobem.

➤ **Langue maternelle**

Dalším pojmem, který je třeba definovat, je „langue maternelle“. Je jím ten jazyk, které se dítě naučí jako první. Skutečně bilingvní lidé, kteří se zároveň učí dva či více jazyků, bývají spíše výjimkou. „Langue maternelle“ může samozřejmě být zároveň „langue nationale“, „langue officielle“, „langue vernaculaire“ či „langue véhiculaire“, protože se jedná spíše o jakousi biologicko-kulturní stránku každého člověka, k níž až později přibývá stránka kulturně-sociální.

¹ Langues officielles ou langues nationales? *Parlement du Canada* [online]. [cit. 2016-05-08]. Dostupné z: <http://www.bdp.parl.gc.ca>

➤ **Langue vernaculaire**

Co se týče pojmu „langue vernaculaire“, tento výraz označuje jazyk, který je užíván pouze na omezeném území státu nebo ve zvláštní komunitě. Nelze ho zaměňovat s pojmem „langue maternelle“, neboť v některých případech se rodiče mohou rozhodnout, že mateřským jazykem jejich dětí bude jazyk, který je považován za národní či dorozumivací. Toto je typický případ regionálních jazyků Francie, které jsou mateřským jazykem už jen minoritní části populace na daném území (příkladem je alsaština, bretonština, korsičtina) a které si však často lidé dobrovolně osvojují jako druhý jazyk například z důvodů historických rodinných vazeb.

➤ **Langue véhiculaire**

Poslední z pojmů, které jsem si předsevzala na úvod této práce definovat, je „langue véhiculaire“. Může jím být například některý z místních jazyků, který se začal používat k obchodním účelům v některém geografickém regionu. V určitých částech světa představovaly dorozumivací jazyk také francouzština, angličtina či ruština.

2.1 Pojetí „langue nationale“ ve francouzském prostředí

Při následujících úvahách vyjděme z toho, jak byly výše definovány základní pojmy „langue nationale“ a „langue officielle“ a zároveň z kulturně-historického pozadí, které určuje vnímání těchto pojmů ve francouzském prostředí.

Vezmeme-li v úvahu, že Francie byla od 17. až po 20. století jednou z největších světových koloniálních velmocí, uvědomíme si, že zatímco na jejím území francouzština upevňovala svůj status národního jazyka, v jiných oblastech světa stála před zcela jiným úkolem. Jako jazyk koloniální velmoci se ocitla v situaci, kdy původní obyvatelstvo kolonizované země mluví národním jazykem, zatímco francouzština se zavádí jako jazyk užívaný ke koloniální správě a nově vytvořené administrativě, jinými slovy stává se oficiálním jazykem na nově získaném území. Domnívám se, že tato dvojí existence francouzštiny coby národního jazyka v metropolitní Francii na jedné straně a francouzštiny coby „vnuceného“ oficiálního jazyka v koloniálních zemích na druhé straně je důvodem unikátního vnímání pojmu „langue nationale“ ve francouzském prostředí.

Pro bližší vysvětlení této úvahy uvedu několik konkrétních příkladů jazykové situace v bývalých francouzských koloniích, zámořských departementech či zámořských regionech Francie. Francouzština je například oficiálním jazykem ve většině afrických zemí, které dříve bývaly francouzskými koloniemi, nicméně mezi místními obyvateli jsou běžně užívané jiné jazyky. Například v Pobřeží slonoviny, kde se podle odhadů mluví asi 65 jazyky, francouzština slouží jako tzv. lingua franca. Stejná situace je také například v Mali, kde většina obyvatelstva mluví bambarštinou, či v Burkině Faso, jejíž obyvatelé mluví celkem sedmi místními jazyky, nicméně jediným oficiálním jazykem je zde však francouzština. (www.worldlanguage.com)

Obdobná charakteristika jazykové situace platí i pro země, které jsou zámořskými departementy a zámořskými regiony Francie. Jazyk, kterým mluví většina obyvatelstva (například v případě Goudaloupe guadaloupštinou, v případě Martiniku antilskou kreolštinou) je odlišný od jediného oficiálního jazyka, kterým je francouzština. V těchto případech však mluvíme o zemích, které jsou administrativní součástí Francie a jejich obyvatelé, byť původně z odlišného kulturního prostředí, jsou členy francouzského národa. Jinými slovy řečeno v tomto případě zde mluvíme o Francouzech, jejichž národním jazykem není francouzština, nicméně oficiálním jazykem ano.

Zajímavá situace je na Madagascaru. Podle ústavy z roku 1998 je oficiálním jazykem pouze malgaština. Francouzština je však ve veřejném styku natolik rozšířeným jazykem, že ji lze považovat za neformální či druhý oficiální jazyk. Dalším příkladem zajímavé jazykové situace je Mauricius, kde v médiích dominuje spisovná francouzština, přestože oficiálním úředním jazykem je angličtina a zdaleka nejpoužívanějším jazykem je morisien, kreolský jazyk, který má za základ francouzštinu. Mateřským jazykem je pro 80 % obyvatel, zbytek obyvatel ho používá jako druhý, dorozumívací jazyk (www.axl.cefan.ulaval.ca).

Výše uvedenými příklady jsem měla v úmyslu alespoň částečně naznačit, že uvažovat o francouzštině coby národním jazyku Francouzů je třeba ve dvou rovinách. Zaprvé v rovině obyvatel metropolitní Francie, kde francouzština platí za národní jazyk a zároveň za jediný oficiální jazyk země. Zadruhé pak v rovině obyvatel zemí, které byly původně francouzskými koloniemi a dnes jsou v některých případech francouzskými zámořskými departementy a zámořskými regiony, kde národní jazyk neodpovídá jazyku oficiálnímu, kterým je francouzština.

3 Vztah mezi národním jazykem a dialekty

3.1 Základní pojmy „*langue*“, „*patois*“, „*dialecte*“

Pro následující výklad považuji za vhodné v úvodu této kapitoly uvést definice základních pojmů, kterými jsou „*langue*“, „*patois*“ a „*dialecte*“.

➤ **Langue**

„*Langue*“, jazyk, je soubor jazykových jednotek používaný jako hlavní dorozumívací prostředek mezi lidmi. Jedná se o systém hlasových či grafických znaků, pomocí kterého lidé vyjadřují své představy o realitě a následně je sdělují ostatním lidem. Jazyk je často spojován s národem, který jej užívá, avšak vlivem politického vývoje může jazyk překročit hranice země, na jejímž území původně vznikl, jak je tomu v případě francouzštiny používané kromě území Francie i v dalších frankofonních zemích. Ve společnosti může jazyk představovat prvek jednotící stejně tak jako prvek rozdělující v případě existence různých variant jazyka užívaných na daném území. Významnou funkci jednotící má národní jazyk, který, jak bylo již zmíněno, představuje jazyk konkrétního národu a který jako národní jazyk uznávají například ostatní státy.

➤ **Patois**

Termín „*patois*“ vznikl odvozením od „*patte*“, které se původně používalo k hanlivnému označení těch, kteří tímto jazykem mluvili, a vyjadřovalo jejich údajnou hrubost a prostý původ. Jedná se o jazykový systém, který se vyskytuje především ve své mluvené podobě a který je používán v konkrétní geografické oblasti, zejména pak na venkově. Od oficiálního jazyka se odlišuje zpravidla výslovností či slovní zásobou a často je považován za druhořadý oproti hlavnímu jazyku. Tento termín se vztahuje výhradně na francouzskou realitu. V současné francouzštině se v podobném významu používá termín „*parler*“ a dalším synonymem je i výraz „*vernaculaire*“. Termín „*patois*“ má ve svém původním významu pejorativní smysl, jenž nabral na síle zejména v období 18. století, jak dokazuje jeho výklad v Encyklopedii:

„*PATOIS (Gramm.). Langage corrompu tel qu'il se parle presque dans toutes les provinces: chacune a son patois; ainsi nous avons le patois bourguignon, le patois normand, le patois champenois, le patois gascon, le patois provençal, etc. On ne parle la langue que dans la capitale.*“²

(Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, 1751-1765).

Z uvedené definice je patrné, jak byl vnímán rozdíl mezi „*langue*“, tedy oficiální a jedinou správnou variantou užívanou v oblasti, kde sídlí představitelé moci, a „*patois*“, „pokaženou“ variantou jazyka, který má své místo jen mezi venkovany.

➤ **Dialecte**

Hlavní charakteristikou termínu „*dialecte*“ je vazba na určitý region, na rozdíl od národního jazyka, který má přesah přes dialekty. Dialekt může zahrnovat několik jazykových variant. Picoche a Marchello-Nizia (1991: 164) uvádějí, že například v okcitánštině existuje šest různých jazykových variant³, ale i navzdory rozdílům mezi jednotlivými jazyky si většina jejich mluvčích navzájem rozumí. Od „*langue*“ se „*dialecte*“ odlišuje především tím, že nemá stejný kulturní a společenský status, zatímco od „*patois*“ se liší tím, že odpovídá skupině několika místních jazyků a tím, že v jeho označení není žádný pejorativní význam. Můžeme tedy říci, že tyto pojmy reprezentují tři úrovně: „*la langue*“, jejíž součástí mohou být „*les dialectes*“, které v sobě zahrnují „*les patois*“.

S výše uvedenými pojmy úzce souvisejí také pojmy „*francisant*“, „*patoisant*“ a „*semi-patoisant*“, které označovali mluvčí jazyků, užívaných na území Francie, podle jejich znalosti dialektů. Jako „*francisant*“, bychom mohli označit takového mluvčího, u kterého by se dalo předpokládat, že rozumí některému z dialektů užívaných v oblasti l'Île-de-France a dokáže v něm běžné komunikovat. Tento status implicitně předpokládá, že tento mluvčí má aktivní znalost tohoto dialektu. Zatímco mluvčí, který je „*semi-patoisant*“, má pouze pasivní znalost některého z dialektů l'Île-de-France a jeho běžným jazykem je jiný dialekt. Svě pasivní znalosti francouzštiny využívá jen ve výjimečných

² „Zkažený jazyk, kterým se mluví téměř na každém venkově: každá venkovská oblast má své nářečí; proto máme nářečí burgundské, normandské, champañské, gaskoňské, provensálské atd. Jazykem se mluví jen v hlavním městě.“

³ Je to Alverňština (Auvergnat), Gaskonština (Gascon), Lemosínština (Lemosin), Langedokština (Lengadocian), Provensálština (Provençau) a Alspaká provensálština (Vivaroaupenc).

případech, zatímco ve svém rodinném prostředí užívá svého rodného nářečí. Co se týká mluvčích, které bychom označili pojmem „*patoisant*“, ti nemají ani aktivní ani pasivní znalost žádného z dialektů l'Île-de-France. Ke komunikaci ve všech situacích používají jedině své rodné nářečí. Ačkoli nemají nejmenší znalost jazyka krále, musí dodržovat své povinnosti poddaných a v komunikaci s královskými úřady se neobejdou tzv. „*sans truchement*“.⁴, Barbaud (1996: 59).

3.2 Rozdělení francouzských dialektů

S výjimkou jazyků *d'oïl*, rozšířených na severu Francie, které jsou všechny víceméně úzce příbuzné s jazykem l'Île-de-France, l'Orléanais a Champagne, z něhož se vyvinul francouzský jazyk, existovalo ve Francii několik dialektů, jejichž užívání se zachovalo doposud. Můžeme je rozdělit do následujících jazykových skupin:

Breton (bretonština) je dialektem nerománským, keltského původu podobně jako skotská gaelština, velština nebo irština. Tento jazyk se užívá ve většině regionů Bretaně, od departementu Finistère po Morbihan. Dnešní podoba bretonštiny je výsledkem společného vývoje ostrovní keltštiny z Velké Británie a pevninské keltštiny z Bretaně.

Dalším dialektem, který byl používán na území dnešní Francie, byla katalánština, *catalan*, dnes se s ním můžeme setkat však jen na omezeném území v regionu Rousillon.

Poslední významný dialekt, *occitan* (okcitanština), v sobě spojuje nářečí užívaná na rozsáhlém území od řeky Gironde po Hautes-Alpes. Kromě těchto čtyř hlavních dialektů existují další čtyři, které se řadí vedle jazyků sousedních zemí do stejných jazykových skupin (*corse, alsacien, mosellan, flamand*).

Zvláštním případem je pak baskičtina, která představuje zcela izolovaný jazyk, který nepatří do žádné jazykové rodiny. Tento jazyk byl na území dnešní Francie používán ještě před příchodem Galů, nicméně původ tohoto jazyka zůstává do dnešních dnů záhadou. Baskičtina je jediným neindoevropským jazykem používaným v západní Evropě. V průběhu 19. století se jazykovědci snažili zařadit baskičtinu do některé z jazykových rodin, avšak marně. Pokud v jejím vývoji existuje nějaká jazyková podobnost, bylo by v dnešní době již nemožné ji dokázat. Ve Španělsku je v současné době baskičtina

⁴ „bez tlumočnicka“

uznávána jako jazyk menšiny a má status prvního úředního jazyka autonomní oblasti Baskicko a částí kraje Navarra. Ve Francii pak není jako úřední jazyk uznávána dodnes.

3.3 *Postoj k regionálním jazykům v 16. století*

Jak uvádí Rey (2008: 30), v roce 1533 napsal Charles de Bovelles, žák jednoho z největších filologů období renesance Jacquesa Lefèvres D'Étaples, dílo o „*langues vulgaires*“ užívaných ve Francii: *De differentia vulgarium linguarum et Gallici sermonis varietate* („*Des différentes langues vulgaires et variétés de discours utilisés dans les Gaules*“). V tomto díle poznamenává, že ve Francii je aktuálně tolik nářečí, kolik je zde národů, krajů a měst:

„*Notre langue maternelle est diverse et changeante à l'intérieur même des limites du territoire français, c'est à dire en territoire d'oïl*“,⁵ citováno podle Rey, Duval, Siouffi (2011: 389).

Připomeňme si, že na počátku 16. století většina obyvatel Francie nemluvila francouzsky, ale některým z místních dialektů. Termín „*patois*“, který vznikl pravděpodobně koncem 12. století k označení jazyka obyvatel venkova a to spíše z politických než jazykových důvodů, označoval dlouhou dobu formu jazyka považovanou za hrubou a neotesanou ve srovnání s elegantní a dokonalou francouzštinou krále. Přesto se právě v těchto jazycích obraceli například kněží ke svým věřícím, kteří jiný jazyk ani neovládali. Francouzština byla totiž mateřským jazykem pouze obyvatel Paříže, některých měst na severu (Rouen, Reims) a šlechtických vrstev v severní části Francie. Na celém zbytku území Francie její obyvatelé užívali některý z regionálních jazyků. Tato diverzita byla některými autory vnímána jako zdroj bohatství, jako například Henri Estiennem, který napsal:

⁵ „*Náš mateřský jazyk je různý a proměnlivý dokonce i na francouzském území, tedy na území d'oïl*“

„*J'ay comparé nos dialectes aux maisons qu'un homme fort riche ha aux champs, desquelles il fait conte (...) la richesse de nostre langue consistant en diverses choses, entre lesquelles (...) sont les dialectes.*“⁶ citováno podle Rey, Duval, Siouffi (2011: 389).

Jako jeden z prvních básníků oceňuje přínos regionálních jazyků pro francouzštinu Ronsard, který i ostatní básníky pobízel k tomu aby, volně čerpali z bohatství, které nabízí tyto jazyky. Doporučuje tak „*dextremement choisir & approprier à son œuvre les mots les plus significatifs des dialectes de nostre France.*“⁷ Rey, Duval, Siouffi (2011: 390). Regionální jazyky v této době představují kulturní a politické bohatství. Všechny tyto dialekty, které představují jednotlivé regiony Francie, jsou považovány za bohatství náležející francouzskému králi, za jeho dědictví. Jak prohlásil Jacques Peletier du Mans, dialekty „*picars, normans, et autres (...) sont souz la Couronne: tou ét Francoes puisqu'iz sont du pais du Roe*“⁸ Rey, Duval, Siouffi (2011: 390). Pojetí dialektů v 16. století byl bez jakéhokoliv vztahu k myšlence autonomie. Základem byla především jednota politická, otázka jazykové diverzity byla až na druhém místě. Se silící pozicí královské moci se tato podpora regionálním jazykům ještě zvyšuje. Nicméně nelze popřít výsadní postavení, které mezi všemi dialekty měla francouzština, jak je patrné mimo jiné ze slov Henriho Estienna:

„*Nostre langage ha son principal siege au lieu principal de son pays: mais en quelques endroits d'iceluy il en ha d'autres qu'on peut appeler ses dialectes.*“⁹ citováno podle Rey, Duval, Siouffi (2011: 392)

Na tomto místě si můžeme připomenout nařízení z Villers-Cotterêts z roku 1539, které posílením pozice francouzštiny v administrativní oblasti necílilo jen proti používání latiny. Nově stanovená pravidla postihla ještě výrazněji regionální jazyky, které na rozdíl od latiny byly jazyky živými a tak představovaly potenciální hrozbu pro jazykovou jednotu. Nicméně jak uvádí Rey, Duval, Siouffi (2011: 394), jazyková situace ve Francii mezi lety 1530 - 1550 ukazuje, že nařízení z Villers-Cotterêts přineslo jen velmi malé změny, omezující se zejména na přesně určené oblasti občanského života.

⁶ „*Přirovnal jsem naše dialekty k domům, jež má bohatý muž (...), bohatství našeho jazyka spočívá v několika věcech, mezi něž patří dialekty.*“

⁷ „*hojně vybírat a přizpůsobovat dílům nejpriznáčnější z dialektů naší Francie.*“

⁸ „*pikardský, normandský a další dialekty jsou součástí Koruny: všechny jsou francouzské, protože pochází ze země krále.*“

⁹ „*náš jazyk se užívá v hlavním sídle naší země: ale na některých místech se vyskytují další jazyky, které nazýváme dialekty.*“

3.4 Francouzská revoluce proti dialektům

Zatímco v 16. století byly regionální dialekty vnímány spíše jako kulturní bohatství Francie, v následujících stoletích bude jejich užívání vytlačováno a to zejména během Francouzské revoluce, která v jazykovém federalismu vidí rozpor se základními principy nově vytvořené republiky. Abbé Grégoire považoval nářečí za dědictví despotismu, Konvent proti jejich užívání vydal obzvláště přísný dekret. Je paradoxem, že jakobínská politika, která vehementně prosazovala obdivuhodný princip rovnosti práv všech občanů, se postavila odmítavě proti tak přirozenému právu, jako je právo lišit se od většiny.¹⁰ Skutečností zůstává, že nikdy nebyla regionálním jazykům věnována taková pozornost, jako poté, co byly v zájmu jazykové politiky republiky vyřazeny z běžného užívání. Výzkum, který abbé Grégoire provedl v roce 1790, ukázal, že snaha o vytlačení některého jazyka ho naopak povyšuje na předmět vědeckého zkoumání a budí o něj hluboký zájem odborníků. Jak uvádí Hagège (1996: 132), na abbé Grégoira navázali ještě mnozí a provedli podobný výzkum užívání dialektů. V roce 1806 to byl například ministr vnitra Prvního císařství Coquebert de Montbret, v roce 1852 ministr veřejného vzdělávání de Fortoul. Rozsáhlý výzkum poté v roce 1864 vedl další ministr veřejného vzdělávání Victor Duruy. Přestože jeho hlavním cílem bylo především ještě více přispět k šíření francouzštiny, výzkum přinesl zajímavé vědecké poznatky, které inspirovaly následujícího ministra, Julese Ferryho, k zásadním změnám, které vytvořily základ pro dnešní pojetí veřejného vzdělávání. V tomto modelu, inspirovaném republikánskou filozofií naprosté rovnosti mezi všemi občany¹¹, nebyl studiu regionálních jazyků ponechán žádný prostor, jak naznačují slova, která Jules Ferry pronesl ve své proslovu z roku 1870.

„Avec l'inégalité d'éducation, je vous défie d'avoir jamais l'égalité des droits, non l'égalité théorique mais l'égalité réelle“, Hagège (1996: 136).

¹⁰ Více k otázce regionálních jazyků v období Revoluce a výzkumu dialektů, který provedl abbé Grégoire, v kapitole věnované národnímu jazyku za Francouzské revoluce.

¹¹ „Sázím se s vámi, že bez rovnosti ve vzdělávání nikdy nedosáhneme rovnosti práv, nikoliv rovnosti teoretické ale rovnosti skutečné“

4 Pojem gramatizace

Smyslem této kapitoly je vysvětlit podstatu procesu gramatizace, tedy přibližování kodifikace jazyka jazykovému úzu. Tento proces měl zásadní význam pro demokratizaci jazyka 19. století, neboť vedl k představě, že od technologické revoluce (třetí fáze procesu gramatizace) existuje *la nation française*, která se vyjadřuje v *langue nationale*. Pro existenci národního jazyku, tak jak je v úvodu této práce definován, je existence kodifikovaného jazykového systému jedním ze základních předpokladů.

Druhá část této kapitoly je věnována gramatizaci francouzštiny, zejména pak okolnostem, které stály u počátku procesu gramatizace, tedy absence metajazyka schopného kodifikace pravidel francouzštiny a uznání francouzštiny coby svébytného jazyka hodného vlastní gramatizace. Kapitola dále zmiňuje první gramatická díla popisující francouzský jazyk.

4.1 Obecný pojem gramatizace – Sylvain Auroux

Autorem pojmu gramatizace, který poprvé zmínil ve svém díle *La révolution technologique de la grammatisation* vydaném v roce 1995, je Sylvain Auroux. Podle Delamotte-Legrand (1995: 116) gramatizace představuje “*un processus unique dans l’histoire de l’humanité un véritable « outillage » d’analyse des langues du monde, fabriqué à l’origine pour des langues particulières (le latin et le grec)*”. Příkladem gramatizace podle Auroux může být vytvoření abecedy, která představuje první krok v revoluci gramatizace. Jedná se o revoluci, která je stejně tak významná jako zrod písma, jenž jí předcházela. Tento proces umožňuje popsat jazyk na základě dvou nástrojů, které jsou ještě dnes pilíře našich metalingvistického vědění: gramatiky a slovníku. Gramatiky a slovníky nejsou jen prostými zobrazeními jazyka, jehož existence předchází jejich vytvoření. Jsou to také nástroje, které modifikují komunikační oblasti.

Jak tvrdí Stiegler (2005: 359), většina evropských jazyků vděčí za svůj “*outillage grammatical*” (tedy vytvoření gramatik a slovníků) především gramatické tradici latinské, která se někdy prolínala s dalšími odkazy, jako například řečtinou. Vytvoření tohoto

“outillage” představuje podle Auroux velmi důležitý proces. Když bylo potřeba vybavit gramatickými nástroji evropské dorozumívací jazyky, přirozeně se vycházelo z nástrojů, které již existovaly. Hlavní roli tak sehrála latinská gramatická tradice, která předala ostatním evropským jazykům potřebné nástroje od těch nejzákladnějších, jakou jsou písmena a slovní druhy, po pozdější základy složitějších deskripcí, jako je například syntax. V latinské tradici pak svým dílem *Ars grammatica* přispěl Aelius Donatus, jehož zmíněné dílo se rozděluje na dvě části, kratší *Ars minor* (Malá gramatika) a rozsáhlejší *Ars maior* (Velká gramatika). Obě díla jsou významnou příručkou latinské gramatiky, která byla používána jako učebnice během celého středověku a první gramatiky evropských jazyků se inspirovaly právě Donatiovou *Ars minor*. Zatímco Malá gramatika se zabývá slovními druhy, Velká gramatika stylistikou a metrikou. Dalším významným římským gramatikem pak byl Priscianus z Kaisareie, jehož dílo *Institutiones grammaticae* (Základy gramatiky) bylo ve středověku bylo považováno za vrchol a vzor latinské filologické literatury, jak uvádí Grondeux (2011). Když evropští gramatici vytvářeli syntax jazyků, které popisovali, často vycházeli právě z Priscianových Základů gramatiky, jejichž poslední část je právě pojednáním o jazykové konstrukci.

Vraťme se nyní k procesu gramatizace, tak jak jej popisuje Sylvain Auroux ve svém již zmíněném díle *La révolution technologique de la grammatisation*, v němž se zamýšlí nad momentem a okolnostmi vzniku vědeckých disciplín, které se věnují jazyku, nad hlavními mezníky v jejich vývoji a jejich důsledky pro vývoj lidské kultury. Snaží se prokázat, že tuto historii vytyčují vědecké objevy v užším smyslu slova, které jsou stejně tak důležité pro intelektuální vývoj lidstva, jako ty které probíhají v ostatních vědních disciplínách. Jazykové vědy však podle něj v minulosti vždy trpěly nedostatkem historiků a epistemologů, kteří by zaznamenaly tyto vědecké objevy a diskutovali nad nimi tak, jak tomu bylo běžné u přírodních věd.

Sylvain Auroux vychází z dvou základních předpokladů a sice, že jedním z nezbytných faktorů pro úvahy o uznání jazyka je existence jeho písemné podoby. Druhým předpokladem je jedinečný proces vytvoření analytických nástrojů jazyka (Auroux tento proces označuje jako “outillage”, tedy vybavení nástroji) a jedná se o již zmíněný proces gramatizace. Pojem “gramatizace” je neologismem, kterého Auroux využil, aby se vyhnul termínu “gramatikalizace”. Tyto dva termíny není možné zaměňovat. Podle Auroux gramatizace předchází vytvoření gramatické teorie. Termín “gramatizace” již v roce 1985 použila Renée Balibar, avšak ve zcela jiném smyslu pro proces vyučování

gramatiky, jak uvádí Delamotte-Legrand (1995: 117). Naopak pro Auroux je předmětem gramatizace samotná jazyková činnost. Považuje gramatizaci v pravém slova smyslu za “technologickou revoluci”, která je podle něj pro historii lidstva stejně tak významná jako zemědělská revoluce v neolitu či průmyslová revoluce v 19. století.¹² Tento proces gramatizace trval po dlouhé období od středověku do 18. století, přičemž nejvýznamnější byla fáze renesance, během níž vznikla první gramatická díla popisující francouzský jazyk.

Auroux ve svém díle představuje vývoj jazykového povědomí, které jde ruku v ruce s objevem nástrojů umožňujících zachycení jazyka, jež se stále vyvíjí a zpřesňují. Je-li tak existence písemné podoby jazyka branou k tvorbě jazykových věd, je to především proto, že umožňuje jejich pojmenování. Jak uvádí Delamotte-Legrand (1995: 118), jako jedinečný svého druhu trval proces gramatizace celkem třináct století, tedy až do dnešní doby. Byl spojen s přenosem jazykových technologií mezi jednotlivými jazyky, ale také s rozsáhlejším přenosem kulturním. Auroux zkoumá aspekty tohoto přenosu v kontextu jeho hlavních akterů, podle toho zda jsou či nejsou rodilými mluvčími jazyka, do něhož proces přenosu probíhá a rozděluje tento proces na endo-gramatizaci a exo-gramatizaci. Auroux dále naznačuje, že proces gramatizace není poslední fází procesu formalizace jazyka a zmiňuje již zhruba padesát let trvající proces techno-lingvistické revoluce spočívající v automatizaci jazyka. Své dílo shrnuje konstatováním, že „*scripturisation*“, „*grammatisation*“ a „*automatisation*“ představují tři hlavní fáze formalizace jazyka.

Otázkou gramatizace se také zabývá filozof Bernard Stiegler, podle něhož je proces gramatizace spojen s procesem politické individuace¹³ (2005: 358). Jak uvádí: „*Le processus de grammatisation est une transformation mnémotechnique du rapport aux langages tel qu'il permettra (...) la constitution de royaumes reposant sur une homogénéité linguistique*“.¹⁴ Podle něho je tento proces základem pro politickou moc, která vykonává kontrolu nad psychickou a kolektivní individuací.¹⁵ (2005: 358).

¹² Revoluci Auroux označuje spíše neomezený časový interval, v němž probíhá proces transformace, spíše než převratnou událost přinášející diskontinuitu ve vývoji, jak uvádí Delamotte-Legrand (1995).

¹³ Psychologický pojem, který označuje vyčleňování jedince v rámci společnosti, tedy získávání vlastních individuálních charakteristik.

¹⁴ „*Proces gramatizace je mnémotechnickou transformací ve vztahu k jazykům, který umožní (...) vytvoření monarchií spočívajících na jazykové homogenitě.*“

¹⁵ Psychická individuace – proces uvědomění si vlastní individuality. Kolektivní individuace -

4.2 Gramatizace francouzštiny

Jak uvádí Fournier a Colombat (2007: 145), francouzská gramatika vznikla jako zcela nová disciplína změnou předmětu svého zkoumání (cílového jazyka) a změnou metajazyka, tedy přechodem od *grammatica latina* k *grammaire française*. Svou autonomii projevila v doposud neprozkoumaném oboru, kterým byla gramatizace *langues vernaculaires*. V následující kapitole se budu věnovat tomu, jak gramatizace ve francouzském prostředí proběhla, přičemž neopomenu první francouzské gramatiky, jimiž byli Palsgrave (1530) či Jean Dubois, přezdívaný Sylvius (1531).

Pro budoucí úvahy vyjdeme v této fázi z konstatování, že od chvíle, kdy jazyk přestává být jen nástrojem běžného každodenního dorozumění, přestává být jen čistou reprodukcí mluvené řeči, ztrácí i svou variabilitu a podléhá určitým normativním pravidlům, která mu umožní, aby jednoho dne získal statut oficiálního jazyka.

S vývojem jazyka je nevyhnutelně spojená potřeba jeho gramatizace, vezmeme-li navíc v úvahu, že se daný jazyk původně vyskytoval pouze ve své mluvené podobě, jako *langue vernaculaire*. Současně s tímto externím vlivem, který je možné považovat za sjednocující, se francouzština potýkala s určitou roztržitostí související s množstvím lokálních variant a absencí jednotné jazykové formy. Na rozdíl od latiny však tyto početné varianty nezpůsobí vznik dalších nových jazyků. Díky snahám o kodifikaci a standardizaci pravidel můžeme od konce středověku a od počátku 16. století mluvit o existenci normovaného jazyka, francouzštiny. Je to právě 16. století, ve kterém se objevují první jazykové studie o francouzštině. Jazykovědci jako Jacques Dubois, Meigret, Ramuz nebo otec a syn Estiennové vydávají první slovníky a díla obsahující normativní úvahy nad dobrým a špatným jazykovým stylem či například snahou o reformu pravopisu. První dílo popisující francouzský jazyk však nevzniklo ve Francii, ale v Anglii a prvotně bylo určeno k vzdělávání mladých Angličanů. Tímto dílem je gramatika Johna Palsgravea *Éclaircissement de la langue française*, jíž se budu věnovat ještě později.

4.2.1 První gramatiky francouzštiny

Jak uvádí Fournier a Colombat (2007: 151) nejvýznamnější díla popisující gramatickou podobu francouzštiny vznikla zejména pak mezi lety 1500 a 1660. Ne vždy

mají tato díla ve svém názvu samotný termín „grammaire“. Fournier a Colombat je rozdělují podle jejich titulů do čtyř skupin:

- a) *Grammaires (grammatica)* – vychází z díla *l'Ars grammatica* od Aelia Donata
- b) *Institutions* – vychází zároveň z *Institutions grammaticales* od Prisciana a z *l'Institution oratoire* od Quintilia
- c) *Traités* – oblíbený středověký termín
- d) Díla, jejichž titul naznačoval jejich pedagogický záměr – *Éclaircissement*, *Acheminement*, *Hypomneses* (doporučení), *Tyrocinium* (učení), *Méthode*

Z těchto termínů se od 15. století nejvíce prosadil termín *grammaire*.

První francouzské gramatiky stály před určitým problémem, který představovala absence metajazyka, neboť do té doby byla veškerá gramatická díla sepsána výhradně latinsky. Postupem času, kdy latina ztrácela svou dominantní pozici a kdy jí rozumělo stále méně lidí, představovala gramatika latiny sepsaná v latině problém. Z tohoto důvodu vznikaly od 13. do 15. století gramatiky latiny, které obsahovaly čím dál tím více francouzských slov. Ačkoli se tedy jednalo o latinské gramatiky, tedy díla pojednávající o latině, byla sepsána francouzsky, aby byly svým čtenářům srozumitelné. Ve chvíli, kdy se francouzština díky latině obohatila o potřebný metajazyk k svému vlastnímu popisu, stačilo už jen změnit předmět studia, pojednáváním jazykem se stala francouzština.

Výběr latiny či francouzštiny jako metajazyka pro tvorbu dalších děl spočíval na základní otázce, která v 16. století francouzštinu provázela: její podstatou bylo, zda francouzštině přiznat schopnost pojednávat o vědách a umění a tím ji postavit na roveň latině. Na toto téma uvádí Meigret v úvodu své gramatiky:

*„Or est-il que notre langue est aujourd'hui si enrichie par la profession et expérience des langues latine et grecque, qu'il n'est point d'art ni science si difficile et subtile, ni même cette tant haute théologie (...) dont elle ne puisse traiter amplement et élégamment.“*¹⁶ Fournier a Colombat (2007: 152).

Pojednat o gramatice francouzštině, tedy popsat ji jako cílový jazyk, nutně vyžaduje její uznání coby jazyka. Toto uznání spočívá v jejím dvojitým kontrastivním vymezení: za prvé se jedná o vymezení, které můžeme nazvat jako „vnější“ a které

¹⁶ „Protože náš jazyk je dnes je díky zkušenostem s jazykem latinským a řeckým tak obohacen, že není žádného umění ani žádné vědy tak obtížné a tak hluboké, dokonce ani vážené teologie (...), o nichž by nebyl schopen důkladně a elegantně pojednat.“

popisuje opozici vůči ostatním jazykům; za druhé jde o vymezení „vnitřní“ v kontextu jazykové diverzity, která byla pro Francii 16. století typická, v opozici vůči dialektům a regionálním jazykům. Gramatikové, ať už píšící v latině či ve francouzštině, uznávají identitu francouzského jazyka, když ji zmiňují jako samostatný jazyk vedle řečtiny či latiny: „*Les langue latine et grecque, de vrai, sont plus riches de vocables et propres façons de parler que n'est la française (...)*“¹⁷, píše Meigret. Při tomto porovnávání s ostatními jazyky gramatici zdůrazňují značnou specifičnost a autonomii francouzského jazyka a tím se řadí k významnému směru své doby, který vyzdvihuje francouzštinu díky její „*précellence*“.

Další skutečností, ze které lze při uznání francouzštiny coby samostatného a svébytného jazyka, je existence populace, která ho užívá. Francouzština je tak jazykem Francouzů, tedy „systémem jazykových prostředků sdíleným mluvčími žijícími na území Francie“, jak uvádí Perrot (1997: 148). Tuto populaci gramatikové uvažují jak v její jazykové homogenitě (Francouzi, kteří mluví francouzky), tak v její jazykové diverzitě (Francouzi, kteří mluví variantami francouzštiny, dialekty picard, normand, provençal, parisien, atd.). Coby homogenní jazyková skupina jsou Francouzi odlišeni od ostatních skupin, jakou jsou Řekové, Španělé, Italové či Římané. Na druhou stranu coby diverzifikovaná jazyková skupina představují Francouzi několik podskupin. Gramatik Sylvius, který byl picardského původu, jedním z těch, kdo ve své gramatice zmiňují regionální varianty francouzštiny a přitom rozlišuje jednotlivé jazykové skupiny, jako jsou Akvitánci, Burgundáňané, Vlámové, Normandáňané. Nicméně všechny tyto skupiny chápe jako součást hlavní jazykové skupiny, kterou jsou *des Français*.

Za první gramatiku francouzského jazyka je považováno dílo Johna Palsgravea „*l'Éclaircissement de la langue française*“, sepsané anglicky a vydané roku 1530 v Londýně. Jeho hlavní záměr, kterým bylo představit dílo, z něhož by se mohlo vycházet při výuce francouzštiny, pravděpodobně stojí za skutečností, že tato gramatika popisuje výhradně „*parfait français*“. Tato správná forma francouzštiny je definována časově (francouzština, kterou se mluví dnes), místně (francouzština, kterou se mluví v Paříži) i funkčně (francouzština, kterou mluví královští úředníci).

„*Dans l'ensemble de cet ouvrage, je suis la plupart du temps le parler des Parisiens, et celui des contrées qui sont cuntenues entre la Seine et la Loire, région*

¹⁷ „*Latina i řečtina jsou, pravda, bohatší co do slovníku a způsobu vyjadřování než francouzština (...)*“

que les Romains appelaient jadis Gailya Celtica. Car c'est dans cette région qu'on trouve le coeur de la France, là où la langue est, de nos jours, la plus parfaite, et l'est depuis les temps anciens.“, Palsgrave, Baddeley, Raby (2011).

První francouzskou gramatikou sepsanou Francouzem je *Introduction à la langue française suivie d'une grammaire*, vydaná roku 1531. Jejím autorem je Jacques Dubois zvaný Sylvius, který pro sepsání této gramatiky zvolil latinu z praktických důvodů. „*pour que ces principes de notre langue puissent servir à la fois aux Anglais, aux Allemands, aux Italiens, aux Espagnols, à tous les étrangers enfin.*“¹⁸, uvádí Dubois.

Mezi dalšími významnými gramatiky by bylo možné uvést například autory jako je Louis Meigret, Pierre de la Ramée, Charles Maupas, jimž se však, stejně jako autorům další významných gramatických děl, s ohledem na rozsah této práce více nebudu věnovat.

¹⁸ „*aby tato pravidla našeho jazyka mohla sloužit také Angličanům, Němcům, Italům, Španělům, konečně všem cizincům.*“

5 Vývoj francouzštiny jako národního jazyka Francie

Při úvahách o prvopočátcích jazyka, který následně prošel dlouhým vývojem, na jehož konci stojí francouzština ve své současné podobě, vystává několik jednoduchých, avšak zásadních otázek. Cílem této práce je především zodpovědět na otázku, v jakém období můžeme o francouzštině hovořit jako o národním jazyce Francie. V jaké fázi vývoje francouzského jazyka začal být tento původně *langue vernaculaire* považován za *langue nationale*? Pro následující výklad je třeba odlišit prosté označení „národní jazyk“ a termín „národní jazyk“ (*langue nationale*), který vychází z určitých výše definovaných znaků a který popisuje skutečnost, že národ mluví daným jazykem. Ve francouzském prostředí se jedná o dva odlišné aspekty. V následující kapitole budeme sledovat chronologickou linii vývoje francouzštiny se zaměřením na její společenský a jazykově-politický status v průběhu jednotlivých historických období ve snaze stanovit moment, kdy se tento původně hovorový jazyk (*langue vernaculaire*) vyvinul v jazyk krále (*langue du roi*) a symbol příslušnosti k nejvyšším společenským vrstvám Francie.

5.1 Galorománské období – la „*lingua romana rustica*“

Dějiny jazyka se vždy odvíjí od dějin obyvatel, kteří žili na území, na kterém se daný jazyk vyvíjel. Proto je k nalezení nejstarších kořenů francouzštiny potřeba představit národy, které před tisíci lety obývaly území dnešní Francie.

Nejstarší známí obyvatelé na území současné Francie, Ligurové, pravděpodobně používali indoevropský jazyk, jehož některé výrazy přešly do provensálštiny a následně i do francouzštiny. Příkladem je přípona *-anque*, např. ve slově *calanque*, výraz *avalanche* a zejména pak toponyma galorománského původu (*-ascus*, *Tarascon*; *-iscus*, *-oscus*, *Manosque*). Většina francouzských řek nese jméno, které dostala již před příchodem Keltů. Toponymum *Cucq* (obec v Pas-de-Calais) a jeho varianty (*Cuq* v Charente, *Montcuq* v Dordogne, *Le Cucuron* v Isère) napovídá, že se jedná zpravidla o místa nacházející se ve vysokých oblastech, kam Keltové nepřišli, uvádí Rey, Duval a Siouffi (2011: 15).

V místních názvech se odráží také přítomnost řeckých námořníků, kteří se usadili při pobřeží Středozemního moře a jejichž pojmenování některých měst se v pozmeněných formách zachovalo dodnes, např. *Massilia* (Marseille), *Heracles Monoikos* (Monaco), *Antipolis* (Antibes) či *Nikaia* (Nice). V současné francouzštině lze, kromě odborných výrazů, které byly z řečtiny převzaty však až v pozdější době, nalézt několik slov, která do francouzštiny přešla z řečtiny prostřednictvím provensálštiny (*biais*, *trèfle*, *ganse*, *dôme*). Kolem 5. století př. n. l. na území dnešní Francie přichází Galové, jejichž jazyk se v některých oblastech uchoval až do 4. století n. l. Tento jazyk sice musel postupně ustoupit jazyku římských kolonizátorů, latině, nicméně galštinu lze považovat za substrát, tedy zaniklý jazyk, který zanechal stopy v jazyce, který nad ním převládl. Galštině totiž připisujeme některé důležité fonologické změny, které v latině nastaly, zejména přechod z latinského [u], vyslovovaného jako francouzské *ou*, k [y], odpovídající dnešní *u*. K této změně však došlo až v 7. století, důsledkem čehož není možné vliv galštiny v tomto případě jednoznačně potvrdit. Dalším příkladem však může být palatalizace některých souhlásek a zachování výslovnosti koncového *s*. Kromě toho galština zanechala četné lexikální stopy, jako například některé zemědělské výrazy (*sillon*, *charrue*, *bourbier*), názvy zvířat a rostlin (*bouleau*, *chêne*, *mouton*, *bouc*) či staré míry (*lieue*, *boisseau*). Jak uvádí Perret (1998: 27), některá slova přešla do latiny (*char* – *carrus*, *chemise* – *camisia*, *braies* – *braca*, ze kterého se dále vyvinulo francouzské *braguette*). Ačkoli nikdy neproběhla systematická romanizace původního obyvatelstva Galie, latina se postupně stále více prosazovala jako oficiální jazyk, zatímco galština zůstala pro obyvatele jazykem mateřským. V průběhu následujících staletí došlo k vývoji latiny a charakteristickými jazykovými změnami této fáze jsou například: zánik skloňování, vznik členů, používání předložek v případech, kdy latina větnou funkci slova vyjádřila příponou ke kořeni slova, dále rozšíření pomocných sloves či používání nových forem budoucího času. Roli latiny neohrozila ani invaze germánských kmenů, konkrétně Franků, kteří obsadili území dnešní Belgie. V případě jejich jazyka, franštiny, který po staletí trvání bilingvismu zcela vymizel, došlo v porovnání s jazykovými důsledky římské kolonizace k jevu zcela opačnému. V tomto případě je to jazyk ovládnutého obyvatelstva, latina, který se prosadil jako majoritní. Nicméně vliv franštiny na latinu byl značný a v této souvislosti mluvíme o tzv. superstrátu, tedy jazyku, který, ačkoli užívaný menšinovou částí obyvatelstva, ovlivní majoritní jazyk.

Shrneme-li tuto fázi vývoje, můžeme říci, že francouzština se vyvinula z latiny, respektive její hovorové formy, která se od klasické latiny značně lišila. Tento jazyk, kromě svého přirozeného vývoje, zažil celkem dvakrát kontakt s dalším jazykem a tato existence bilingvismu zapůsobila na vývoj latiny specifickým způsobem. Jinými slovy francouzský jazyk se vyvinul z latiny, která byla ovlivněna nejprve substrátem galským a později superstrátem germánským.

V období karolinské renesance, která prosazovala návrat k původní formě klasické latiny, existovaly dva různé jazyky. Byl to jazyk oficiální – klasická latina – používaný duchovními intelektuály a kněžími zejména v úředních dokumentech, při bohoslužbách a ve školách. Na druhé straně existoval jazyk hovorový používaný v běžné komunikaci, jenž je některými jazykovědci označován jako *langue vernaculaire*. Latinské texty z tohoto období hovoří o „*rustica romana lingua*“, jenž ve francouzských textech bude označován jako „*roman*“. Abychom se vyhnuli případným nejasnostem, neboť *roman* může znamenat jakýkoliv románský jazyk a *vernaculaire* popisuje především jazyk hovorový, který postrádá svou písemnou podobu, budeme o tomto jazyce od této chvíle mluvit jako o protofrancouzštině (*proto-français*).

5.1.1 Le concile de Tours

Ačkoli předmětem snah Karla Velikého v období karolinské renesance bylo obnovit používání latiny v její klasické formě, výsledkem bylo paradoxně zjištění, že mezi obyvatelstvem rozšířená hovorová latina, (zmíněná „*rustica romana lingua*“), se již vyvinula do takové míry, že texty v původní latině jsou pro toho, kdo ji nestudoval, zcela nesrozumitelné. Klasická latina, která ustrnula ve své knižní podobě, se již nemohla dále vyvíjet ani rozšiřovat a propast mezi tímto jazykem elity, jazykem tradice a vědění, na straně jedné a lidovým jazykem, získávajícím na stále větší popularitě na straně druhé, se postupně prohlubovala. Proto se v roce 813, rok před smrtí Karla Velikého, během koncilu v Tours shodli přítomní biskupové na tom, že kněží by měli slovo boží během svých kázání pronášet v jazycích, kterým nyní jejich věřící rozumí, tedy buď v jazyce germánském („*tudesque*“) nebo v tzv. *lingua romana rustica*:

„*Et que chacun s'efforce de traduire (transfere) clairement ces dites homélies en latin des illettrés (in rusticam romanam linguam) ou en germanique (thiosticam), afin que tous puissent plus facilement (facilius) comprendre ce qui est dit.*“, uvádí Rey, Duval a Siouffi (2011: 58).¹⁹

Toto datum považujeme za jeden z prvních dokladů toho, že latina již není srozumitelná lidovému publiku a že je pomalu nahrazována jazykem, který v této fázi označujeme jako *proto-français*. Nicméně této události bychom neměli přikládat v kontextu studia vzniku francouzštiny jako národního jazyka takový význam, uvědomíme-li si, že koncil v Tours představoval jen shromáždění dané provincie, jehož rozhodnutí se týkala pouze arcidiecéze Tours a tudíž neodrážela jazykovou situaci na zbytku území Galie. Rozhodnutí koncilu nenašlo odezvu v jiných koncilech, které se konaly téhož roku, a neobjevuje se ani v přehledu rozhodnutí předložených Karlu Velikému. Byla tedy situace v provincii Tours na území tehdejší Galie ojedinělá? Jisté je, že pravidla stanovená v roce 813 koncilem v Tours vypovídají o potřebě vyřešit potíže způsobené stále větším jazykovým odchylováním latiny používané kněžstvem od jazyka, kterým mluvil lid. Z tohoto pohledu je klíčová interpretace pojmu *lingua romana rustica*. Označuje jen stylistickou rovinu latiny nebo vyjadřuje zaregistrování zcela nového jazyka, který stojí v opozici vůči latině? Z uvedené citace je zřejmé, že *romana lingua rustica* byl chápán jako „latin d'illettrés“, latina nevzdělaných, neboť *lingua romana* je variantou *lingua latina* a *rusticus* znamená v latině daného období „nevzdělaný“, „negrmotný“. Tento „langue du peuple“ představoval pouze jakousi pasivní znalost a nikoli ucelený jazykový systém, který by předpokládal například písemnou produkci. Postupně však jeho stále širší užívání bránilo porozumět klasické latině, od níž se svým přirozeným vývojem čím dál tím více vzdaloval.

5.1.2 Štrasburské přísahy

Asi třicet let poté, co se uskutečnil koncil v Tours, vznikl text, který je dnes považován za zcela první dokument psaný v *proto-français*. Jedná se o Štrasburské přísahy

¹⁹ „*At se každý snaží srozumitelně překládat tyto homilie do latiny nevzdělaných (in rusticam romanam linguam) nebo do německého jazyka (theosticam), aby tak všichni mohli rozumět jejich slovům.*“

z roku 842, kterými vnukové Karla Velikého Ludvík Němec a Karel Holý vytvořili alianci proti svému staršímu bratrovi Lotharovi. Pokládáme je nejen za důležitou historickou památku, ale z hlediska studia kořenů francouzského jazyka jejich hodnota spočívá především v jejich jazykové stránce. Představují totiž první pramen, který byl sepsán ve starofrancouzském jazyce, dokument, který byl u zrodu francouzského jazyka a také samotné Francie.

Po bitvě Fontenoy-en-Puisaye, v níž nad svým bratrem Lotharem zvítězili Ludvík Němec a Karel Holý, stála církev před zásadním problémem, jehož řešení rozhodlo o osudu západní kultury na dlouhá staletí. Jak rozdělit území mezi dva vítěze? Karel Holý v té době vládl Akvitánii, jejíž obyvatelé mluvili románským jazykem, tedy jazykem, který se vyvinul z latiny a který je považován za předchůdce francouzštiny. Na druhé straně Ludvík Němec měl v držení Bavorsko, na jehož území se mluvilo jazykem germánským. K prohlubování této jazykové bipolarity mezi románskou západní částí a germánskou východní částí docházelo již od romanizace obyvatel západní části Francké říše v 4. – 6. století. Jak tvrdí Hagège (1996: 16), jediný pojící jazykový prvek mezi těmito částmi staré říše Karla Velikého představovala latina, využívaná však jen v písemné formě pro církevní a administrativní záležitosti a nikoli jako jazyk běžných občanů. Na výraz vzájemného respektu a uznání každý z bratrů složil přísahu v jazyce používaném na území pod vládou toho druhého, tedy Karel Holý v germánském jazyce, franštině, a Ludvík Němec v románském jazyce. Tímto krokem oba založili politickou identitu svých království na tom nejzákladnějším a nejobecnějším principu – jazyce. Karel Holý byl tak uznán králem nad územím, jehož jazyk se ve své úplně první písemné formě poprvé objevil právě ve Štrasburských přísahách, územím rozprostírajícím se na západ od Mázy a Rhône, tedy územím, které tvoří většinu dnešní Francie.

Zaznamenání oficiálních dokumentů v jiném než prestižním jazyce impéria, tedy latině, a navíc pak v jazyce lidovém, bylo v dané době považováno za zcela neobvyklé. Karel Holý přesto tímto úkolem pověřil svého bratrance a zároveň poradce Nitharda. V druhém sloupci jím sepsané *Historie dělení mezi syny Ludvíka Pobožného (Histoire des divisions entre les fils de Luis le Pieux)* můžeme číst ve starofrancouzštině tato slova, která pronesl Ludvík Němec ve své části přísahy: „*Pro Deo amur et pro Christian poblo et nostro commun saluament (...)*“, = „*Pour l'amour de Dieu et pour le salut commun du peuple chrétien et de nous deux(...)*“ = „Z lásky k Bohu a pro dobro křesťanského lidu i nás obou“. Karel Holý následně pronesl stejná slova ve franštině. Poté složily přísahu

také jejich armády, ta Ludvíkova ve franštině a Karlova v jazyce románském: „*Si Loduwigs sacrament que son fradre Karlo iurat conservat (...)*“ = „*Si Louis tient le serment qu'il a juré à son frère Charles (...)*“. Formulace přísah vychází z tradičních latinských obrátů. Za zmínku stojí ztráta koncové samohlásky u slov *amur*, *Christian*, lat. *amore*, *Christiano*, jenž odlišuje francouzštinu od ostatních jazyků, které se vyvinuly z latiny. Výjimkou jsou jen skupiny souhlásek, které vyžadují koncovou samohlásku z důvodů výslovnosti (*nostro*). Nithardovo dílo je pochopitelně napsáno v latině, nicméně uvedení přísah obou králů v jazycích, v nichž byly skutečně složeny, je možné považovat za určitý projev vzpoury proti převažující latině. V použití lidového jazyka namísto latiny, oficiálního jazyka, lze spatřovat také konec jednoty říše Karla Velikého a zrod Evropy přibližující se ke své současné podobě.

Odborníci vedou rozsáhlé debaty o tom, ke kterému dialektu přiřadit jazyk Štrasburských smluv, přičemž zmiňují dialekt lyonský, picardský a poitevinský. Převažujícím jazykem smluv je však bezpochyby *langue d'oïl*, tedy dialekt severní Francie a předchůdce francouzštiny. Důkazem toho je například výraz *savir*, který se vyvinul z latinského *sapere* přeměnou *p* nacházejícího se mezi dvěma samohláskami na *v* a přiblížil se tak dnešní podobě *savoir*. Jak tvrdí Hagège (1996: 21), žádný jiný románský jazyk, včetně *langue d'oc* používaného na jihu, nezaznamenal podobný fonetický vývoj.

Ačkoli Štrasburské přísahy představují z pohledu studia kořenů francouzského jazyka zcela zásadní dokument, neboť jako první zaznamenávají text v *proto-français*, bylo by chybou považovat jejich sepsání za moment, kdy se zrodil francouzský jazyk. Přísahy nevyjadřují žádnou politickou vůli prosadit jazyk, budoucí *langue nationale*. V tomto případě se jedná spíše o projev pozvolného a postupného oddělování latiny vzdělaných od latiny hovorové. Kromě toho nemůžeme hovořit o existenci jazyka do té doby, dokud se nenachází také ve své písemné podobě. Například stará angličtina se v písemné podobě objevila až v 8. století a přitom nikdo nepochybuje o jejím užívání v mnohem dřívějších dobách. Štrasburské přísahy jsou především manifestací nového způsobu zápisu existujícího jazyka, spíše než momentem vzniku zcela nového jazyka. Jazyk přísah je jakýmsi prostředníkem mezi latinou vzdělaných, jenž má svou ustálenou písemnou podobu, a latinou nevzdělaných, která doposud existovala pouze ve své mluvené formě (*langue vernaculaire*).

5.2 *L'ancien français (9. – 13. století)*

Někteří autoři situují vznik francouzštiny právě do 9. století, avšak otázka periodizace vzniku francouzštiny je do jisté míry problematická z důvodu značné jazykové roztržiténosti a existence množství dialektů užívaných na tehdejším území Francie. V její severní části se vyskytovalo množství variant jazyků d'oïl, mezi něž patří například i *le françois* používaný v regionu l'Île-de-France, dále pak *le picard*, *l'artois*, *le wallon*, *le normand*, *l'orléanais*, *le champenois* atd. Co se týče francouzských králů, ti v tomto období ještě běžně mluvili germánskou franštinou, přičemž v písemné komunikaci bylo běžné používat latinu. Situace na jihu země byla zcela odlišná, neboť tato část, vedle toho, že zde proběhla daleko intenzivněji latinizace, patřila dlouhou dobu pod nadvládu Vizigótů a nikoli Franků, jejich vliv se však v jazykové rovině podepsal víceméně pouze na některých toponymických názvech. Na běžný jazyk měla vizigótská populace téměř nulový vliv, a tak v této části kvete jazyk d'oc, tedy jazyky *provençal*, *languedocien*, *gascon*, *limousin* atd. Bylo běžné používat k rozlišení jazyků severu a jihu tvar jednotného čísla, tedy „langue d'oïl“ nebo „langue d'oc“, neboť lidé je považovali spíše za jazykové varianty, které jsou navzájem srozumitelné, než za zcela odlišné jazyky.

Ačkoli byl stále ještě přezdíván „roi des Francs“, je Hugo Kapet od svého nástupu na trůn v roce 987 považován za prvního krále Francie, který jako svůj mateřský jazyk nepoužíval germánskou franštinu, nýbrž románský jazyk, který se později nazýval *le françois* nebo *le françoys* (vyslovováno [franswè]). Tento pojem následně označoval nejen jazyk krále, ale jazyk, kterým se hovořilo v celém regionu l'Île-de-France nebo dokonce v širším významu všechny jazyky d'oïl. Jinými slovy pojem *françoys* pokrýval jazykovou realitu, jejíž podoba je v této době stále ještě nejasná. Pojmy *France*, *Franc* a *françoys* byly často zaměňovány ať už se hovořilo o zemi, královské moci či jazyce.

Jak bylo výše naznačeno, v důsledku jazykové nejednotnosti a existence velkého množství dialektů nemůžeme pochopitelně v daném období o národním jazyce ještě hovořit. Obyčejní lidé na venkově hovořili všichni pouze jednou řečí, tedy jedním z mnoha dialektů, které se na území Francie vyskytovaly. Pouze vzdělání obyvatelé znali ještě druhý jazyk, kterým byla zpravidla latina, „latin des lettrés“, a kterou používali především v písemné komunikaci. Rozdíly, které existovaly mezi množstvím místních nářečí, se postupem času ještě více prohlubovaly a upevňovaly. Vezmeme-li v úvahu, že téměř v každé vesnici a v každém městě obyvatelé hovořili jiným dialektem, dospějeme

k myšlence, že v daném období jazykový vývoj probíhal na území Francie zcela samovolně, bez jakýchkoli omezení. To, co dnes nazýváme *l'ancien français*, odpovídalo určitému počtu jazykových variant v zásadě hovorového charakteru, heterogenním z geografického hlediska, nekodifikovaným a postrádajícím konkrétní pravidla užívání. Tento termín však také v užším smyslu označuje skupinu románských jazyků ze skupiny *langues d'oïl*, kterými se mluvilo v severní části území odpovídajícího dnešní Francii přibližně od 9. do 14. století. Je zřejmé, že *l'ancien français* představuje další fázi ve vývoji, na rozdíl od již zmíněné *proto-français* zde však již disponujeme daleko širší možností jeho studia, neboť se dochovalo mnoho písemných památek, díky kterým můžeme jeho podobu s velkou přesností popsat a to jak po stránce lexikální, morfologické, fonetické, tak i syntaktické. Nicméně je potřeba si uvědomit, že existovaly nezanedbatelné rozdíly jak v písemném zápisu jazyka, tak například v jeho fonetických podobách. Musíme mít stále na paměti, že v této fázi neexistuje jediná jednotná podoba jazyka, proto pokud bychom porovnali písemné texty v *l'ancien français* pocházející z různých částí území, došli bychom k poznání, že neexistovala určitá literární podoba jazyka, jednoduše se dá říct, že lidé psali tak, jak slyšeli. Nejvýraznější stopa, kterou klasická latina na *l'ancien français* zanechala je tzv. malé skloňování, kterým se u podstatných a přídavných jmen odlišila funkce předmětu (sg. *li bons rois*, pl. *li bon roi*) od všech ostatních funkcí (sg. *le bon roi*, pl. *les bons rois*). I přes zjevné ortografické rozdíly, které vypovídají o značných fonetických rozdílech, je *l'ancien français* velmi blízká moderní francouzštině. Podstatná jména mají většinou člen, funkce jiné než podmět a předmět jsou naznačeny použitím předložky a slovesné časy se tvoří s použitím pomocných sloves *avoir* a *être*.

Ačkoli francouzština, neboli „*le français*“, nemůže být v daném období ještě zdaleka považována za *langue officielle*, který v písemné komunikaci představuje latina, je široce rozšířena v prostředí vyšších společenských vrstev či například královské armády, která ji během křížových výprav přinesla do Itálie, Španělska, na Kypr, do Sýrie a Jeruzaléma. V průběhu 12. století se *le français* začíná hojně používat také v písemném projevu, zejména pak v královských dokumentech, kde je používán stále ještě spolu s latinou. Na počátku 13. století má pak tento jazyk nad ostatními určitý náskok ve vývoji, nicméně stále je jeho užívání omezeno jen na určité území Francie. Jak se následně upevňovala a centralizovala královská moc, i jazyk krále se rozšiřoval na další území Francie, a to zejména na úkor ostatních variant jazyka d'oïl. V psaném jazyce si však ještě po několik století udržela své výsadní právo latina, zatímco mluvenému projevu zejména

lidových vrstev po celém území Francie dominovalo množství dialektů. Jazykovou diverzitu si pravděpodobně tehdejší obyvatelé Francie dobře uvědomovali, i když jednotlivé dialekty d' oïl považovali spíše za místní varianty stejného jazyka, neboť i přes určité rozdíly jim nečinilo problém porozumět obyvatelům jiných vesnic či krajů. Této skutečnosti si všiml mimo jiné i Tomáš Akvinský, když napsal: „*Dans une même langue on trouve diverses façons de parler, comme il apparait en français, en picard et en bourguignon ; pourtant il s'agit d'une même langue.*“, uvádí Eloy (1998).²⁰

K šíření francouzštiny značnou měrou přispěla také královská administrativa, jejíž písaři, výběrčí daní, soudci a další zástupci pracovali ve jménu krále po celé Francii a psali ve francouzštině nejrůznější nařízení, rozhodnutí, žádosti či petice. Tímto způsobem hrála byrokratizace důležitou roli při rozšiřování královského jazyka. Ve 12. století pak literární tvorba, zastoupená v tomto období chansons de geste, životopisy svatých, překlady Bible či lyrickou poezií trubérů, nachází uplatnění pro tento „jazyk krále“.

5.3 *Le moyen français (14. – 15. století)*

Soustředíme-li se nyní na vývoj francouzštiny v období 14. a 15. století, všimneme si, že od konce 13. století došlo k zajímavým změnám. Francouzština si získala vážnost, kterou doposud nepoznala, neboť královská moc, která se v tomto století stále více upevňovala, vytvořila příznivé podmínky pro rozšiřování jazyka, který sama ve svých projevech stále častěji používala. Nicméně francouzština je v této fázi svého vývoje stále rozmanitá a proměnlivá. Ve 14. století se objevuje fáze vývoje, kterou označujeme jako *moyen français*. tedy fáze přechodu mezi středověkou francouzštinou a utvářením rysů, které budou určovat podobu moderní francouzštiny. K určitým změnám dochází například ve fonetice; zaniká koncové *-r* a *-e*, které se postupně vyvine v *e* muet (němé *e*). Dále dochází k postupnému zániku skloňování, zatímco časování v tomto období získává první rysy své moderní formy. Po lexikální stránce se jazyk obohacuje o nová slova, pocházející z jiných jazyků.

O středověké francouzštině, tedy *l'ancien français* mluvíme do konce 13. století. Na vývojové křivce francouzštiny bychom zánik *l'ancien français* mohli označit

²⁰ „V jednom a tom samém jazyce můžeme nalézt několik řečí, neboť se vyskytuje ve francouzštině, pikardštině a burgundštině; avšak jedná se o ten samý jazyk.“

v momentě, kdy došlo k zániku dvoupádového systému skloňování, tedy v druhé polovině 13. století. A protože obecně situujeme počátek moderní francouzštiny kolem roku 1630, tedy v souvislosti se vznikem Francouzské akademie, mohli bychom říci, že *moyen français* je fáze přechodu, jenž trvala téměř tři století.

Během tohoto období vznikla významná epická díla jako Píseň o Rolandovi či Román o růži. Severní a střední části Francie včetně l'Île-de-France dominovaly *langues d'oïl*, mezi které patřily například již zmíněné dialekty *champenois*, *picard*, *normand*, *bourguignogn*, *berrichon*. Na jihu Francie se mluvilo *langues d'oc*, tedy dialekty *limousin*, *gascon*, *languedocien*, *provençal*, jejichž podoba je známá díky bohaté literární tvorbě trubadúrů v 12. století. Avšak tyto jazyky byly francouzštině značně vzdálené. Když papež Clément VI, jmenoval limousinské kanovníky na pařížské biskupství, museli tito se svými souvěrci komunikovat v latině, jak uvádí Hagège (1996: 22).

V druhé polovině 15. století představovala francouzština, coby jazyk krále, důležitý nástroj politické moci. Ludvík XI. stejně jako Karel VII. „*désirait fort que les coutumes fussent mises en français dans un beau livre*“, uvádí Hagège (1996: 43). Soudy v některých městech jako Toulouse, Bordeaux a Grenoble dokonce začaly koncem 15. století vydávat rozhodnutí ve francouzštině, avšak všechny ostatní písemnosti vznikaly v místních jazycích nebo ještě častěji v latině. Důležitým momentem bylo v roce 1490 vydání nařízení Karlem VIII., jenž ukládalo obyvatelům používat buď „*langage François*“ nebo „*langage maternel*“.:

„*Outre y est ordonné que les dicts & depositions des tesmoins qui seront ouys & examinez d'oresnavant esdites cours & en tou tle pays de Languedoc, soit par forme d'enqueste ou information & prinse sommaire, seront mis redigez par escrit en langage François ou maternel, tels que lesdits tesmoins puissent entendre leurs depositions, & on les leur puisse lire & recenser en tel langage et forme qu'ils auront dit & deposez.*“²¹,
Leclerc (2013)

Cílem tohoto nařízení bylo omezit používání latiny a podpořit tak používání jazyka mateřského, ať už jím byl některý z regionálních dialektů nebo „*françois*“. Důkazem toho,

²¹ „*Dále se nařizuje, že projevy a vysvětlení svědků, kteří budou vyslyšeni prozkoumání před soudy a v celé zemi Languedoc, ať již formou vyšetřování nebo informování, budou od nynějška písemně sepsávány ve francouzském nebo mateřském jazyce tak, aby tito svědci rozuměli svým výpovědím, aby bylo možné jim je přečíst v tom jazyce, ve kterém vypovídali.*“

že toto nařízení podobně jako další tohoto druhu vydaná v tomto období, je skutečnost, že přibližně o padesát let později vydal František I. nařízení ve Villers-Cotterêts, jenž obsahovala téměř shodné formulace, jaké se objevily již v citovaném nařízení Karla VIII.

Od poloviny 15. století se francouzština ustálila coby úřední jazyk téměř v celé oblasti Okcitanie s výjimkou města Avignon, jež bylo sídlem papeže. Ačkoli většina regionálních parlamentů vydávala svá rozhodnutí v latině, místní matriky si většina z nich vedla ve francouzštině. V praxi pak okcitanština představovala jediný jazyk užívaný v běžné řeči místními obyvateli, jen právníci, duchovní, někteří a šlechta se navíc museli umět dorozumět také francouzsky.

Připomeňme si, že jazyk „*françois*“ v této době používala pouze malá část francouzského obyvatelstva, a to především ve větších městech, jako je například Paříž, Rouen, Orléans, Reims, Dijon a Lyon. Na zbytku území Francie se nadále mluvilo především regionálními dialekty, tedy v Bretani bretonštinou, na severovýchodě země vlámsštinou a franštinou, v Savojsku, které v té době představovalo samostatnou a nezávislou zemi, savojsštinou, v oblasti Roussillonu pak katalánštinou a v okolí Béarn baskičtinou. Je potřeba si uvědomit, že v tomto období obyvatelé vesnic, kteří tvořili přibližně 90% celkové populace, ani neměli potřebu ovládat kromě místního dialektu další jazyk. Jak uvádí Caput (1975: 164), na druhou stranu některá větší města měla zkušenost s poměrně rozšířenou dvojjazyčností svých obyvatel, jako například město Lyon s početnou částí italsky mluvícího obyvatelstva, především pak obchodníků, bankéřů a kněžích. Příkladem mnohojazyčného města v tomto období je pak Bayonne, kde se mluvilo baskicky, gaskoňsky, francouzsky i španělsky. V Bordeaux bylo zase běžné vedle gaskoňštiny a francouzštiny zaslechnout i angličtinu.

Navzdory tomu, jak silně se francouzština na konci 15. století prosazovala, se však ještě nemohla těšit takovému uznání, vezmeme-li v úvahu, že vyjma jazykové oblasti každodenního života ovládala všechny oblasti komunikace latina. Je potřeba si také uvědomit, že pokud tehdejší obyvatelstvo Francie čítalo přibližně 20 milionů, pouhých 40 tisíc z nich umělo číst a psát a z nich nanejvýš třetina (a to především kněží) měla přístup k francouzským textům, které v této době vznikaly. Významný posun však přineslo až období renesance a humanismu.

5.4 Období renesance

Konec 15. století, poznamenaného mnohými válečnými konflikty, se zdá být příhodným obdobím pro další rozšiřování francouzštiny. Přispěla k tomu nejen válečná tažení francouzsky mluvící královské armády, ale také rostoucí význam Francie, jejíž bohatství se zvyšuje a autorita jejího krále, který od roku 1528 sídlí v Paříži, se tím upevňuje. V jeho okolí se postupně vytváří vlivná vrstva, která samozřejmě mluví jazykem krále, tedy „*le françois*“, který se přirozeně stane hlavním jazykem regionu l'Île-de-France. Vzniká i jeho lidová varianta „*le parisien*“, která se stává jazykem umělců, dělníků, sluhů a drobných obchodníků, zatímco varianta „*cultivée*“ je jazykem kněží, měšťanstva, právníků, univerzitních profesorů a úředníků. Zmíněné dvě varianty se od sebe odlišovaly především výslovností a používáním některých rozdílných slov, nicméně navzájem byly srozumitelné. Byla-li kultivovaná varianta „*le françois*“ považována za prestižnější, jazyk „*parisien*“ si získal proti ní mnohem více mluvčích.

5.4.1 Francouzština jako „*langue officielle*“?

Existuje však další příčina výrazné expanze francouzštiny v tomto období a tou je skutečnost, že jazyk se stává důležitým předmětem zájmu královské moci. Podobně, jako se latina stala univerzálním jazykem katolické církve, si i francouzská monarchie vybrala svůj jazyk, který byl prostředkem sjednocování úřední moci. Už v roce 1490 Karel VIII. vydal nařízení z Moulins, které ukládalo užívání „*langage françois ou maternel*“ a nikoli latiny v průběhu soudních řízení. V roce 1510 pak Ludvík XII. požadoval užívání „*lidového jazyka země*“:

„*Ordonnons que doresnavant tous les procez criminels et lesdites enquestes, en quelque maniere que ce soit, seront faites en vulgaire et langage du pais... autrement ne seront d'aucun effet ni valeur.*“²², citováno podle Leclerc (2013)

V roce 1535 pak nařízení z Is-sur-Tille vydané Františkem I. předepisuje, aby veškeré úřední listiny byly vydávány „*en françoys ou à tout le moins en vulgaire dudict*

²² „*Nařizuje se, aby od nynějška byla veškerá trestní řízení a vyšetřování jakéhokoli druhu vedena v lidovém jazyce a jazyce venkova... jinak pozbývají účinnosti i platnosti.*“

pays“. Leclerc (2013) ²³ Zajímavostí v uvedené citaci je výraz „à tout le moins“, jenž naznačuje, jakým způsobem král vnímal význam francouzštiny, kterou považuje za nadřazenou ostatním dialektům.

I přestože zmíněná nařízení určitým způsobem posunula status francouzštiny coby úředního jazyka, jejich praktický dopad v dané oblasti neznamenal zásadní změny. Ve většině případů se úřední listiny vedly ve francouzském jazyce již před samotným vydáním nařízení, a proto je možné ho vnímat do určité míry spíše jako opatření královské moci, které má za cíl zajistit jednotnou jazykovou stránku, co se týče administrativních záležitostí. Královská nařízení lze vnímat nejen jako nástroj jazykové politiky, ale také jako snahu zvýšit význam královské moci, a to na úkor církve. To je případ i nejvýznamnějšího dokumentu tohoto druhu, tedy nařízení z Villers-Cotterêts.

Role Františka I. byla v daném období pro vývoj francouzštiny více než zásadní. Navzdory četným protestům ze strany církve proti vydávání knih v jiném jazyce než v latině v roce 1543 zakládá královskou tiskárnu, kterou vedl Denis Janot, honosící se titulem „imprimeur royal pour honorer la langue françoise“, a která má publikovat nejen díla v latině, ale také v řečtině, hebrejštině a francouzštině. A tak zatímco před rokem 1550 bylo 80% knih ve Francii napsáno v latině, kolem roku 1775 už se tento rozdíl snížil na 50%. Knihtisk bezesporu značnou měrou přispěl k šíření francouzštiny v daném období. Vydávání ve francouzštině přispělo k užívání francouzštiny a zároveň rostoucí počet francouzsky mluvících obyvatel znamenal větší počet čtenářů a tedy situaci, kdy pro tiskaře je výhodnější vydávání knih francouzsky než latinsky.

5.4.2 Francouzština jako „langue de religion“?

Období reformace přineslo určitý odklon v užívání latiny v církevních textech a to ve prospěch lidových jazyků. V roce 1515 vyjádřil Erasmus Rotterdamský ve svém spise *Enarration Primi psalmi* následující myšlenku:

„Pourquoi paraît-il inconvenant que quelqu'un prononce l'Évangile dans la langue où il est né et qu'il comprend: le Français en français, le Breton en breton, le Germain en germanique (...)? Ce qui me paraît bien plus inconvenant, ou mieux, ridicule, c'est que

²³ „ve francouzštině nebo alespoň v lidovém jazyce daného kraje“

les gens sans instruction (...), ainsi que des perroquets, marmottent leurs Psaumes et leur Oraison dominicale en latin, alors qu'ils ne comprennent pas ce qu'ils prononcent.“²⁴, Hagège (1996: 47).

Z výše citovaného úryvku je patrné, že na počátku 16. století se oslabovala role latiny i v náboženské oblasti, které doposud dominovala. Běžní nevzdělaní obyvatelé, kteří mluvili francouzsky, latinu vůbec neovládali a modlitbám, které odříkávali zpaměti, ani nerozuměli. Nejvyšší představitelé církve se však proti veškerým snahám o prosazení francouzštiny v náboženské oblasti důrazně postavili a argumentovali tím, že francouzština je příliš nestabilním jazykem, příliš chudým a postrádá vznešenost, díky které by byla hodna toho být používána jako svatý jazyk. Podobný názor překvapivě vyjádřil koncem 16. století i Michel de Montaigne, když napsal:

„Ce n'est pas une histoire à conter, c'est une histoire à révéler, craindre et adorer. Plaisantes gens, qui pensent l'avoir rendue palpable au peuple, pour l'avoir mise en langage populaire!“,²⁵ Hagège (1996: 48).

Ačkoli se katolická církev bránila tomu, aby francouzština nahradila latinu v náboženské oblasti a ve vzdělávání, a ostře se stavěla proti veškerým snahám o odsunutí latiny na druhé místo po francouzštině, výsadní role latiny pomalu ale jistě slábla. V roce 1530 vznikl první francouzský překlad Bible, jehož autorem byl Jacques Lefèvre d'Étaples. Francouzština se, navzdory mnohým kritikám, nakonec prosadila, a to především díky podpoře, která jí byla poskytována ze strany francouzských králů. Rok poté, co Geoffrey Tory vydal své slavné dílo *Champfleury*, první dílo které chvalořečilo francouzský jazyk, získal titul královského knihtiskaře. Jak uvádí Hagège (1996: 48), poradce Ludvíka XII., Claude de Seyssel, který pro krále hojně překládal díla z latiny a řečtiny, usiloval s královou podporou o rozvoj literární tvorby ve francouzštině. Snažil se mimoto přesvědčit krále o tom, že všeobecné používání francouzského jazyka ve Francii

²⁴ „Proč by mělo být nevhodné, pokud někdo vyslovuje Evangelium v jazyce, který je jeho rodný a jemuž rozumí: Francouz ve francouzštině, Bretonec v bretonštině, Němec v němčině (...)? Co mi připadá mnohem nevhodnější, nebo lépe řečeno směšné, je, když nevzdělaní lidé (...), jako papoušci mumlají žalmy a modlitby v latině, přestože nerozumí tomu, co říkají.“

²⁵ „Není to příběh k vyprávění, je to příběh k uctívání, strachování a zbožňování. Snad žertují ti, kteří se domnívají, že ho učiní jasnějším pro prostý lid tím, že ho přeloží do lidového jazyka!“

by posílilo vnímání Francie okolními zeměmi a upevnilo její moc ve vojensky dobytých územích.

Ačkoli význam francouzštiny coby národního jazyka v průběhu 16. století stále roste, její expanzi nadále brání několik problémů, se kterými se musí potýkat. Jedním z nich je bezesporu množství nářečí neboli dialektů, ale také nejednotnost její písemné podoby či absence jazykových děl popisujících gramatickou stránku francouzštiny.

5.4.3 Význam Plejády

V polovině 16. století je francouzština neochvějně zavedená jako jazyk používaný ve všech oblastech života. V tomto století je významná tvorba autorů Plejády, díky které se francouzština prosadí jako jazyk literatury a zároveň pomalu proniká do všech vědních oborů, zejména do medicíny, matematiky, filozofie a historických věd. V roce 1549, deset let po vydání nařízení z Villers-Cotterêts, vydává du Bellay dílo *Défense et illustration de la langue française*, manifest francouzského jazyka, v němž se staví do role obránce francouzštiny, když prohlašuje, že tento jazyk se svou hodnotou vyrovná latině a řečtině. Ve snaze obohatit francouzštinu co možná největším počtem nových slov Du Bellay doporučuje čerpat z místních dialektů, archaismů, ale také z cizích jazyků anebo, co se týče technických výrazů, z řečtiny a latiny. Radí autorům, aby se nebáli vytvářet neologismy. Jako příklad slova pocházejícího původně z některého z francouzských dialektů lze uvést gaskoňské *bavasser*, v dnešní podobě *bavarder*. U Rabelaise narazíme na výraz *chapoter*, který znamená *frapper* a který původně pochází z lyonského dialektu. Četné příklady výpůjček z archaismů můžeme nalézt u Ronsarda, který používá starý výraz *traitis*, který znamená *joli*, *bien fait*. Kromě toho vzniklo mnoho nových výrazů na základě infinitivního tvaru sloves, jako například *le départir*, *mon dormir*, *mon taire*. Mnohá nová slova mají původ v italštině, jako *adoulorer*, pocházející z *adolorare*, nebo španělštině (*mascarada* – *mascarade*). Plejáda tak představuje významné hnutí, a to nejen kvůli literární tvorbě, které dala vzniknout, ale také pro značný vliv, který měla na vývoj francouzského jazyka. V básních jejích autorů plných volnosti stylu se pomalu rodí moderní syntaxe, slovosled nachází určitou pravidelnost, přestože bývá často upraven pro dosažení rýmu. Se smrtí Ronsarda však klesá i význam celé Plejády a o slovo se hlásí potřeba jednoduchosti jazykového stylu a respektování gramatických pravidel, která je ovšem třeba nejprve

stanovit. Klíčovou úlohu v tomto období sehraje François Malherbe, jenž vypracoval doktrínu, která určila jasný směr vývoje francouzštiny, a byl tak prvním, kdo přispěl ke skutečné kodifikaci tohoto jazyka. Význam jeho díla je blíže popsán v kapitole věnované Francouzské akademii.

5.5 *Francouzština v období „Grand Siècle“*

Podle některých autorů se moderní francouzština zrodila právě v období „Grand Siècle“, které bylo symbolem dlouhodobé společenské stability a ekonomické prosperity, jež umožnily Francii dosáhnout dosud nepoznané prestiže v oblasti politiky, literatury a umění.

Hojně prosazovaná francouzskými králi byla francouzština v tomto období považována za jazyk nacházející se na stejné úrovni jako tři „svaté jazyky“: hebrejštiny, řečtina a latina. Dokonce se objevovala tvrzení, že francouzština vzešla prostřednictvím latiny z řečtiny, které se vyvinula z hebrejštiny. Tyto domněnky samozřejmě vyvrátilo 19. století, které představilo detailně jazykové rodiny.

17. století je obdobím intenzivního prosazování francouzštiny coby národního jazyka Francie ze strany nejvyšších představitelů země. Ministr Colbert prováděl skutečnou politiku jazykového imperialismu a stál za přijetím hned několika nařízení, která ustanovila používání francouzštiny v úředních dokumentech: v roce 1621 pro Béarn, 1684 pro Flandry, 1685 pro Alsasko a 1700 pro Roussillon. Colbert však ve své jazykové politice šel mnohem dále, když například v roce 1668 vytvořil program pofrancouzštění původních obyvatel Kanady. (www.axl.cefan.ulaval.ca)

Co se týče regionálních jazyků, je třeba konstatovat, že v daném období je jejich používání stále hojně, nicméně především na severu Francie jejich obliba klesá a místní obyvatelé ve značné míře přechází k užívání francouzštiny. Totéž platí i o obyvatelích jižní části země, kde francouzština doposud představovala přinejlepším druhý jazyk a to pouze u malé části místních obyvatel. Ve většině měst na severu tak bylo možné slyšet francouzštinu z úst dělníků, umělců i obchodníků zatímco na jihu se již francouzsky dorozumívalo měšťanstvo a obchodníci ve větších městech.

Z výše uvedeného vyplývá, že v tomto období byla francouzština stále ještě jazykem jen určitých skupin společnosti. Byla vnímána především jako oficiální jazyk

dvora, šlechty a měšťanstva, stejně tak jako autorů literatury a členů akademické společnosti. Na druhou stranu představuje 17. století období upevnění jednotné podoby francouzštiny a to díky dílu takzvaných „remarqueurs“, kterými byli například Vaugelas či Bouhours. Veliký význam představovalo v 17. století také vytvoření prvních francouzských slovníků, jejichž autory byli Pierre Richelet a Antoine Furetière. Klíčovým momentem bylo v roce 1635 založení Francouzské akademie, která se stala symbolem institucionálního dozoru nad čistotou francouzského jazyka. Je však třeba podotknout, že v této své vytríbené podobě byla francouzština vlastní jen vyšším vrstvám společnosti, neboť do prostředí venkova pronikala jen ve velmi omezené míře a pokud se tak stalo, obyčejní lidé nedbali jakýchkoli pravidel, která měla zajistit jazykovou čistotu a eleganci.

V 17. století je podoba francouzského jazyka významnou měrou utvářena francouzskými gramatiky a tzv. „remarqueurs“. Podle jejich názoru v tomto období francouzština dosáhla vrcholu své dokonalosti a ideálu stálosti. Ve snaze zachovat čistotu francouzského jazyka a uchránit ho od veškerých vlivů, které by mohly vést k jeho degradaci, požadují v souladu s ideologií klasicismu užívání slovníku, který je „*choisi*“ a „*élégant*“, vhodný k tomu, aby jím mluvil „*honnête homme*“. Vychází pak především z tradice „*bon usage*“ nejvýznamnějšího z gramatiků 17. století Vaugelase.

5.5.1 „Les Remarqueurs“

➤ Vaugelas

Jako jeden z prvních členů Akademie se Vaugelas od samého počátku podílel na přípravách Slovníku. Jeho hlavním dílem jsou však v roce 1647 publikované *Remarques sur la langue française, utiles à ceux qui veulent bien parler et bien écrire*, kde Vaugelas definuje a kodifikuje výše zmíněný „*bon usage*“, přičemž se po vzoru François Malherba inspiruje jazykem, kterým se mluví na královském dvoře.

„Le mauvais se forme du plus grand nombre de personnes, qui presque en toutes choses n'est pas le meilleur, et le bon au contraire est composé non pas de la pluralité, mais de l'élite des voix, et c'est véritablement celui que l'on nomme le maître des langues.

*Voici donc comment on définit le bon usage : c'est la façon de parler de la plus saine partie de la Cour.*²⁶

Toto dílo se stalo významnou autoritou a v následujících letech představovalo základ pro veškerou literární kritiku. V reakci na něj vydala Akademie roku 1701 *Observations de l'Académie française*. Koncem století v roce 1690 pak vyšly Vaugelasovy *Nouvelles remarques de M. de Vaugelas sur la langue françoise*, které jsou však spíše náhodně shromážděnými jazykovými komentáři.

Vaugelas usiloval o udržení čistoty a dokonalosti francouzského jazyka, odmítal italianismy, archaismy, provincialismy, technické a vědecké výrazy, zkrátka všechna slova, která považoval za „*mots bas*“. Tím, kdo jazyk nejvíce kazí, je podle Vaugelase obyčejný lid. Svým přístupem k jazyku inspiroval mnoho svých žáků, mezi něž patřil například Nicolas Faret, který svého učitel v díle *L'Honnête Homme ou l'art de plaire à la Cour* popsal takto:

*„M. de Vaugelas s'était appliqué dans ses Remarques à nettoyer la Langue des ordures qu'elle avait contractées ou dans la bouche du peuple, ou dans la foule du palais, et dans les impuretés de la chicane, ou par le mauvais usage des Courtisans ignorants, ou par l'abus de ceux qui disent bien dans les chaires ce qu'il faut, mais autrement qu'il ne faut.“*²⁷ citováno podle (www.axl.cefan.ulaval.ca)

➤ **Bouhours**

Z Vaugelasova názoru, že jediná správná forma francouzština je ta, již mluví královský dvůr, vyšel také Dominique Bouhours, který část svých děl věnoval obhajobě právě Vaugelasových *Remarques*. Ve svém díle *Entretiens d'Ariste et d'Eugène*, které vyšlo v roce 1671, Bouhours píše:

²⁶ „Špatná forma jazyka se vytváří mezi většinou, zatímco naopak správná forma vzniká v nejvyšší společnosti, té, kterou považujeme za jazykové mistry. Tak definujeme „le bon usage“: je to způsob vyjadřování nejlepší části dvora.“

²⁷ „Pan Vaugelas se ve svém díle (*Remarques*) snaží očistit jazyk od nečistot, které se na něj zachytily buď mluvou lidu, nebo mezi členy paláce, nebo při sporech, či nesprávným užíváním nevzdělaných dvořanů, nebo těmi kdo v kazatelkách říkali dobré, avšak nikoli správným způsobem.“

„*Il n'y a Personne dans le Royaume qui sache le françois comme il [le roi] le sait.*“²⁸

V druhé části tohoto díla Bouhours vyzdvihuje francouzský jazyk nad ostatní světové jazyky, když ho považuje za jediný, jehož výslovnost je příjemná:

„*De toutes les prononciations, la nôtre est la plus naturelle et la plus unie. Les Chinois et presque tous les peuples de l'Asie chantent ; les Allemands râlent ; les Espagnols déclament ; les Italiens soupirent ; les Anglais sifflent. Il n'y a proprement que les Français qui parlent.*“²⁹, citováno podle (www.axl.cefanelaval.ca)

Dále Bouhours prohlašuje, že není v Evropě žádná země, ve které by nerozuměli francouzsky a že tak znalost cizích jazyků je pro Francouze, kteří cestují, zcela zbytečná. V dalším svém díle *Manière de bien penser* se dlouze zamýšlí nad univerzalitou francouzského jazyka a nad nadřazeností francouzského ducha, tedy tématy, které v dalším století bude rozvíjet Rivarol.

17. století je také obdobím, kdy byly vytvořeny první slovníky francouzského jazyka, mezi jejichž autory patřili například Richelet a Furetière. Jejich slovníky svou kvalitou dalece předčily Slovník Francouzské akademie, který propagoval ideální formu jazyka podle klasicistní ideologie a tradice „*bon usage*“ a nikoli její reálnou formu, jejíž součástí jsou i „*mots bas*“.

5.5.2 První francouzské slovníky

➤ Richelet

Autorem jednoho z prvních slovníků francouzského jazyka byl César-Pierre Richelet. Jeho *Dictionnaire françois*, vydaný poprvé roku 1780, obsahuje kromě vlastních hesel, kterých je ve slovníku asi 20 500, i komentáře k jazyku, výslovnost nejtěžších výrazů, či některé gramatické kategorie slov, přičemž, jak Richel uvádí, čerpal především

²⁸ „Není v království nikoho, kdo by znal francouzský jazyk tak jako král.“

²⁹ „Ze všech výslovností je ta naše nejpřirozenější a nejjednotnější. Číňané a téměř všechny asijské národy zpívají; Němci chroptí; Španělé recitují; Italové vzdychají; Angličané pískají. Jen francouzi mluví.“

z děl nejvýznamnějších autorů. Slovník vycházel v dalších vydáních následně i po Richeletově smrti.

Jak uvádí Richelet, Slovník byl určen pro „*honnêtes gens*“, kteří chtějí najít jazykovou normu francouzštiny. Na rozdíl od Akademie ale Richelet neváhal do Slovníku zahrnuté také tzv. „*mots bas*“, jako například „*bordel*“, „*enfiler*“ (ve smyslu „*s'habiller*“) či „*chier*“. V úvodu Richelet prohlašuje:

*„J'ai fait un Dictionnaire François afin de rendre quelque service aux honnêtes gens qui aiment notre Langue. Pour cela j'ai lu nos plus excellens Auteurs, & tous ceux qui ont écrit des Arts avec réputation.“*³⁰

(...)

*„Pour rendre l'ouvrage encore plus-utile, on y fait entrer les termes ordinaires des Arts, & presque toutes les remarques qui jusques ici ont été faites sur la Langue.“*³¹, citováno podle (www.axl.cefan.ulaval.ca)

Richelet prosazoval zjednodušení francouzského pravopisu, stavěl se především proti zdvojování některých souhlásek, jako například ve slovech „*difícil*“, „*aplication*“, „*prens*“, kde podle něj další souhláska zbytečně hyzdí slovo, když pro výslovnost nehraje roli. Přestože Richeletův Slovník vyvolal značné pobouření a Akademie ho zcela odmítla, stal se ve své době velmi uznávaným a často citovaným dílem.

➤ **Furetière**

Další slovník francouzského jazyka, *Dictionnaire universel*, který vyšel v roce 1690 a jehož autorem byl Antoine Furetière, se podobá dílům encyklopedického typu a jazyk popisuje na základě rozsáhlých článků. Ve Francii vycházel tajně, ale rychle si získal úspěch a následně byl často kopírován a imitován a mimo jiné byl inspirací pro díla encyklopedistů v následujícím století. Jak uvádí Rey (2008: 82) Furetièrův slovník je dnes považován za nejlepší slovník 17. století a dalece předčí slovník vydaný Francouzskou akademií. Mimo jiné je toto dílo také prvním encyklopedickým slovníkem na světě čítajícím minimálně 45 000 článků. (www.axl.cefan.ulaval.ca)

³⁰ „Vytvořil jsem tento Francouzský slovník pro užívání „*honnêtes gens*“, kteří mají rádi náš jazyk. Přečetl jsem proto naše nejlepší autory a ty, jenž psali o umění a mají výbornou pověst.“

³¹ „Aby bylo dílo ještě užitečnější, byly do něj vloženy i běžné termíny z umění a téměř všechny komentáře, které byly dosud o jazyku napsány.“

6 Francouzština v 18. století – zrod pojmu národní jazyk

18. století je stoletím filozofů, encyklopedistů a revoluce, která se pevně chopí otěží jazykové politiky Francie a z jazyka učiní jeden z nejdůležitějších nástrojů státní moci. V roce 1791 vzniká systém základního vzdělávání, který vystaví školu v každé francouzské obci a který prosadí výuku francouzštiny na všech úrovních. Ačkoli chybí dostatek učitelů, kteří by v těchto školách vyučovali, je třeba za každou cenu prosadit vysoké principy moderního vzdělávání. Jakoby průzkum, který provedl abbé Grégoire v roce 1790 na téma stavu francouzského jazyka a dialektů ve všech obcích v zemi, vyvolal údiv a zděšení. Nasbírané odpovědi totiž ukázaly, že v průměru dva z pěti Francouzů nerozumí francouzsky, další dva rozumí jen se značnými obtížemi a jen jeden je schopen mluvit národním jazykem plyně. Abbé cenné výsledky svého výzkumu shrnul ve své zprávě, kterou uveřejnil v roce 1794 a která nesla podtitul „*Sur la nécessité et les moyens d'anéantir les patois et d'universaliser la langue française*“. Není jisté náhodou, že v témže roce Konvent vydal zákon, který nařizoval, že „*nul acte public ne pourra, dans quelque partie que ce soit du territoire de la République, être écrit qu'en langue française*“³². Tento známý zákon z 2. Thermidoru roku II (1794) je považován za jeden z nejvýznamnějších kroků jazykové politiky Francie a za jeden z nejzásadnějších zásahů do vývoje francouzštiny.

V důsledku systematické jazykové politiky jakobínského režimu, v jehož očích francouzský jazyk představuje nástroj, který spojuje všechny občany v jednotný francouzský národ, francouzština intenzivně proniká mezi lidové vrstvy a na venkov, kde její používání mezi lety 1789 a 1815 významně vzrostlo. Osvojení si francouzštiny je chápáno jako projev rovnosti, jazykového sjednocení a národní hrdosti. Podle odhadů koncem 18. století uměl jeden ze sedmi Francouzů číst a psát francouzsky.

Věhlas, který Francouzská revoluce přinesla národnímu jazyku, se donesl až za hranice Francie. V Evropě se francouzština stává jazykem dvora a diplomacie. V roce 1783 Berlínská akademie vyhlásila soutěž o nejlepší studii na téma příčin univerzality francouzského jazyka, z níž vzešlo Rivarolovo dílo *Discours sur l'universalité*

³² „žádný veřejný dokument nesmí být v kterékoliv části území republiky sepsán v jiném než francouzském jazyce“.

de la langue française. Pruský dvůr nyní mluví francouzsky, stejně tak jako mnozí šlechtici v Rakousku, Švédsku, Rusku či Maďarsku.

Jak vyplývá z předchozí kapitoly, v 17. století stáli za kodifikací francouzštiny především jazykoví teoretikové královského dvora a Francouzská akademie. Následující období 18. století však přinese novou společnost, nové myšlenky a nový přístup k jazyku. Místy, která budou až do období Francouzské revoluce určovat vývoj francouzštiny, se stanou francouzské salony a kavárny.

Jazyk 18. století zaznamenal oproti předchozímu období značné uvolnění pravidel, v literárních textech se opět objevují lidové výrazy, výpůjčky z cizích jazyků jsou podobně jako neologismy opět považovány za přijatelné. Kolem roku 1750 šlechta a měšťanstvo projevuje skutečné nadšení pro lidový jazyk, čehož je nejlepším příkladem vytvoření tzv. *genre poissard*, jehož autoři napodobovali jazyk a mravy obyčejného lidu. Od roku 1760 tento žánr pronikal i ke dvoru, kde vysoká společnost začala imitovat lidový jazyk, výsledek čehož bylo oficiální přijetí určitých fonetických a ortografických změny. Příkladem je změna výslovnosti skupiny *oi* na *wa*, tak jak ji běžně vyslovoval běžný lid, či denazalizace nosovek následovaných nosovými souhláskami.

Jak již bylo zmíněno a jak uvádí Rey (2008: 62), v 18. století se společenský status francouzštiny výrazně nezměnil. Zaznamenáváme určitě proměny ve výslovnosti, obohacování slovníku o stále rostoucí počet výrazů z angličtiny, nicméně k významnějším systematickým změnám v jazyce nedošlo. Nemění-li se francouzština co do své gramatické podoby, určitých změn je možné si všimnout v přístupu k jazykovému vyjadřování, které vyžadují nové myšlenkové hodnoty 18. století. Objevuje se zcela nově starost o nalezení těch nejvhodnějších výrazů, které by vyjádřily nové ideje, což nahrazuje odlišnou tendenci 17. století používat vybraných výrazů ve snaze zapadnout mezi vyšší společenskou vrstvu. Jak uvádí Rey, Duval a Siouffi (2011: 13), v průběhu 18. století zaniklo mnoho slov z běžného slovníku francouzštiny, o nichž například Fénelon tvrdil, že jsou jen nadbytečnými synonymy, která sama o sobě nemají žádný význam. Rey, Duval a Siouffi tento fenomén popisují jako hon na synonyma („*chasse aux synonymes*“) a vysvětlují ho snahou dosáhnout jakési „*finesse des mots*“, tedy smyslu pro jemné nuance ve významu jednotlivých slov. Je patrné, že tento přístup odráží potřebu jazyka, který by byl schopen jasně a přesně zachytit zcela nové ideje, které jsou výsledkem otevřeného ducha osvícenství. Podle Fénelona je toto úsilí pevně stanovit jen jediný význam každého slova

a omezit synonyma příčinou, která vedla k poměrně chudé básnické a řečnické tvorbě v daném období. Z dnešního pohledu se nám tyto snahy mohou zdát poněkud banální, nicméně v 18. století představovaly zcela novátorský přístup k jazyku, neboť přinesly nový způsob kompletního přezkoumání sémantické struktury francouzštiny.

Počínaje 18. stoletím je francouzština konečně osvobozena od svého věčného souboje s latinou, nicméně ani po porážce své dlouholeté soupeřky se nezastaví ve vývoji. Postupně získává přesnější gramatická pravidla a rozšiřuje se mezi čím dál tím větší počet obyvatel. Kromě toho se stále častěji dostává i za hranice Francie a je považována za jazyk kultury, jehož význam je mezi ostatními evropskými jazyky zásadní. Rey, Duval a Siouffi (2011: 9) uvádí, že ve většině oblastí francouzština latinu zcela nahradila a ti, kteří publikují ať již filozofická, vědecká či literární díla, tak činí v jazyce, jehož počet mluvčích stále narůstá. Na přelomu 17. a 18. století byla údajně většina jazykovědců přesvědčena o tom, že francouzština již vstoupila do fáze, v níž už nepředstavuje jen jeden z evropských jazyků, ale že má potenciál stát se z historického hlediska jazykem kultury, který je schopný plodit uměleckou a intelektuální tvorbu, jejíž hodnota přetrvá. V těchto úvahách o kulturním a historickém významu francouzštiny nelze popřít určitý projev národní hrdosti.

Jedním z charakteristických znaků období 18. století byl rozmach užívání odborných výrazů, což postupně podněcovalo stále častější vydávání specializovaných slovníků. Francouzština zcela nahradila latinu v oblasti technického umění a věd. Hluboký zájem o techniku, vědu a vynálezy byl logicky provázen potřebou rozšiřovat slovník o nová slova, která by pojmenovala nové věci. Francie byla průkopnicí tohoto hnutí, které v technické oblasti zcela dávalo přednost moderním jazykům před latinou. Francouzská akademie, která nesla odpovědnost za péči o francouzský jazyk, byla nucena se s touto vlnou jazykové inovace vypořádat. Zatímco vydání jejích slovníků v roce 1718 a 1740 nezaznamenaly zásadní změny, vydání z roku 1762, jak tvrdí Rey, Duval a Siouffi (2011: 15), bylo obohaceno o více než pět tisíc nových hesel.

6.1.1 Encyklopedie

Jak se můžeme dočíst v její Předmluvě, bylo cílem Encyklopedie (aneb Racionálního slovníku věd, umění a řemesel) „*sebrat vědomosti po světě rozptýlené, vyložit jejich soustavu a odevzdat ji těm, kdož po nás přijdou, aby práce předešlých století*

nebyla zmařena, nýbrž aby naši vnuci vzdělanější než my, byli také ctnostnější a šťastnější a nemřeli bez zásluhy o lidstvo.“, Šimek (1962: 136). Zdá se, že všechno nadšení této doby je stejně jako veškerá optimistická víra v pokrok obsažena v této větě. „*Encyklopedie není kniha, je to čin*“, výstižně prohlašuje historik Michelet. Vydána poprvé v roce 1751, obsahuje Encyklopedie veškeré technické a vědecké výrazy, neboť nyní jde o to popsat veškeré dostupné vědění a nikoli se omezovat na „bon usage“. Vedle italštiny, španělštiny, latiny a řečtiny, které jsou v oblasti vědy hojně užívány, se hlavním zdrojem stává angličtina v oblasti vědecké, technické či politické. Její přínos je jak přímý (slova jako např. *budget, club...*) nebo nepřímý, neboť z angličtiny pochází celá řada slov francouzského nebo latinské původu, z nichž angličtina derivací vytvořila nové tvary, jež následně francouzština přejímá (*gouvernemental, sentimental*). Jazykovědou část Encyklopedie tvoří zejména příspěvky gramatika Dumarsaise, jehož práce – *Méthode raisonnée pour apprendre la langue latine, Traité des tropes* a *Précis de grammaire* – vycházejí z gramatické školy port-royalské. V Encyklopedii také redigoval hesla gramatická. Jak tvrdí Šimek (1962: 141), francouzský jazyk, který se v době Ludvíka XIV. stal univerzálním jazykem vzdělanců, dopomohl osvícenskému myšlení k ovládnutí vzdělaného světa. A Encyklopedie byla jeho nejvýznamnější propagátorkou v širokých kruzích francouzské společnosti 18. století.

Pro účel této práce je klíčová především část, věnující se jazykům, zejména tedy jazyku francouzskému. Autoři v předmluvě k dílu uvádějí: „*Nous croyons pouvoir assurer qu'aucun ouvrage connu ne sera ni aussi riche ne aussi instructif que le nôtre, sur les règles et les usages de la langue française, et même sur la nature, l'origine et le philosophie des langues en général.*“³³ Poměrně obsažný je již výklad samotného termínu „langue“, ve kterém je mimo jeho definice, funkce a charakteristiky jednotlivých jazyků zmíněn také význam národního jazyka. Spojitost mezi pojmy „langue“ a „nation“ je patrná z jedné z úvodních definic pojmu: „*langue est la totalité des usages propres à une nation pour exprimer les pensées par la voix*“.³⁴ Pokud se některý národ skládá z několika rovnocenných a nezávislých skupin obyvatelstva, jak tomu bylo dříve například u Řeků a jak je tomu v případě Italů či Němců, každá tato skupina může mít vlastní podobu jazyka spočívající v odlišné výslovnosti či v odlišných koncůvkách slov, avšak tyto jednotlivé varianty musí vždy spočívat na společném základě a jednotné syntaxi. Tyto vedlejší

³³ „*Můžeme s jistotou tvrdit, že žádné jiné známé dílo není tak bohaté a tak poučné jako to naše, co se týká pravidel a užití francouzského jazyka a dokonce povahy, původu a filozofie jazyků obecně.*“

³⁴ „*jazyk jsou veškeré jeho formy užívané národem k vyjádření myšlenek pomocí hlasu.*“

podoby jazyka, které jsou však stejně legitimní, představují dialekty národního jazyka. V tomto kontextu se Encyklopedie prvně zmiňuje o pojmu „*langue nationale*“, když ho dává do protikladu k dialektům, sice respektovaným, ale podřízeným národnímu jazyku.

Dále Encyklopedie uvádí, že naopak je-li národ jednotný, tedy ve významu k jeho jediné vládě, jak tomu bylo v případě Říma či jak je tomu v případě Francie, může mít tento národ pouze jeden legitimní jazyk. Všechny ostatní varianty, které se od tohoto jazyka liší například svou výslovností, koncovkami slov, syntaxí či jakýmkoliv jiným způsobem, nepředstavují ani samostatné jazyky ani dialekty národního jazyka, nýbrž jedná se o „*patois*“, nářečí, kterých se užívá pouze mezi obyvateli venkova, přičemž jejich počet může být neomezený, neboť každý kraj má vlastní nářečí.

Zajímavé je definování rozdílu mezi výrazy „*langue*“ a „*idiome*“, kterému se dále Encyklopedie věnuje. Zatímco první z nich označuje vyjádření a předání myšlenek, které vycházejí z univerzálního uvažování, společného všem lidem, výrazem „*idiome*“ je chápáno vyjádření speciálních myšlenek, příznačných pro danou skupinu, jichž se v řeči užívá příležitostně a podle potřeby. „*Idiome*“ lze tedy chápat jako výraz vyjadřující užší smysl slova „*langue*“.

Ještě významnější rozdíl je pak, jak dále definuje Encyklopedie, mezi pojmy „*langue*“ a „*langage*“, přestože se tyto výrazy zdají být svým společným původem velmi podobné. „*Langue*“ Encyklopedie chápe jako vyjádření obsahové stránky slov a jejich celků. Vztahuje se pouze k myšlenkám, představám a vědomostem těch, kteří jí promlouvají. Naopak „*langage*“ vyjadřuje charakter mluvčího, jeho názory a zájmy. „*Chacun a le sien selon ses passions*“, uvádí na adresu „*langage*“ l'abbé de Condillac. Z toho vyplývá, že má-li některý národ svůj jednotný jazyk, tedy „*langue*“, může se v průběhu času tento jazyk měnit v závislosti na tom, jak se mění mravy společnosti, názory či zájmy. V opačném případě dva národy s různými jazyky („*langues*“) mohou mít společný „*langage*“, pokud sdílí některé hodnoty, zájmy, zvyky či postoje, neboť národní zvyky souvisejí s národní povahou, jsou provázány a mění se vždy jeden v závislosti na druhém. Podobný význam má termín „*langage*“ také ve vztahu k projevům lidí, neboť mluvíme o tzv. řeči těla, kterou každý člověk vyjadřuje své pocity a nálady.

Poté, co jsme se věnovali definování obecných pojmů, tak jak je vysvětluje Encyklopedie, se nyní soustředíme na její následující část, která popisuje charakter a hlavní znaky francouzského jazyka a která je v Encyklopedii také zařazena pod heslem „*Langue*“. To, co odlišuje francouzštinu od ostatních jazyků, je podle Encyklopedie její

jasnost, řád, přesnost a čistota výrazů. Avšak není důvod pro to, aby se francouzštině přisuzovala jakákoliv nadřazenost nad ostatní moderní jazyky nebo snad pro to, aby se někdo domníval, že francouzština nějakým způsobem předčí jazyky, jako je řečtina či latina. Řekové a Římané mluvili v souladu s mravy své společnosti, stejně tak jako francouzština odráží mravy francouzské společnosti a odlišné jazykové prostředky, které k tomu využívá, ještě neznamenají její nadřazenost. Francouzština si bezesporu zaslouží chválu za svou přesnost a jasnost, kterých je třeba si vážit, neboť lidé mluví proto, aby byli pochopeni a aby mohl být splněn hlavní účel komunikace, tedy předání myšlenek. Nicméně podle Encyklopedie není důvodu stavět tento rys francouzštiny, který je mimo jiné výsledkem úsilí jejích mluvčích, takovou měrou do popředí. Co údajně francouzština postrádá je harmonie, která je často vinou přísného dodržování pravidel konstrukce upozaděna. Dále francouzštině chybí umění napodobovat jiné jazyky či například tvořit složená slova, vinou čehož často francouzštině nezbývá než použít perifrázi tam, kde řečtina, latina či angličtina užijí jediný výraz. Kromě toho existují ve skutečném světě předměty, k jejichž vyjádření francouzština vinou falešné jemnosti postrádá výrazy. Nedokáže tak například, aniž by se nedopustila prohřešku na pravidlech urozeného jazyka, pojmenovat „un veau, une truie, un cochon“. Encyklopedie uznává významný přínos, který pro francouzský jazyk měla díla velkých autorů, jako byli Corneille, Descartes, Pascal, Racine, Despréaux a další, kteří přispěli k zdokonalení francouzštiny. Nicméně jejich přínos by býval mnohem významnější, kdyby tito autoři měli potřebné znalosti a zkušenosti, díky nimž by se jazyk obohatil o množství výrazů, které mu doposud chybí a jejichž potřebu autoři Encyklopedie bezpochyby pocítují. Následující citace ze závěru článku věnovaného francouzskému jazyku kriticky shrnuje veškeré nedostatky, které podle autorů Encyklopedie francouzština 18. století vykazuje:

„Avouons la vérité; la langue des François polis n'est qu'un ramage foible & gentil: disons tout, notre langue n'a point une étendue fort considérable; elle n'a point une noble hardiesse d'images, ni de pompeuses cadences, ni de ces grands mouvemens qui pourroient rendre le merveilleux; elle n'est point épique; ses verbes auxiliaires, ses articles, sa marche uniforme, son manque d'inversions nuisent à l'enthousiasme de la

Poésie; une certaine douceur, beaucoup d'ordre, d'élégance, de délicatesse & de termes naïfs, voilà ce qui la rend propre aux scènes dramatiques.“³⁵

6.1.2 Antoine de Rivarol

Tento royalistický spisovatel, novinář a esejista, který je známý především svým odmítavým postojem vůči Revoluci, jenž mu vysloužil nucený exil, je pro úvahy o vývoji francouzštiny coby národního jazyka významný zejména kvůli své eseji *Discours sur l'universalité de la langue française*, za něž se mu roku 1784 dostalo ceny a členství berlínské Akademie. V tomto textu Rivarol odpovídá na tři otázky položené Královskou akademií věd a umění v Berlíně: „*Qu'est-ce qui a rendu la langue française universelle ? Pourquoi mérite-t-elle cette prérogative ? Est-il à présumer qu'elle la conserve ?*“³⁶ V odpovědích na tyto otázky Rivarol nabízí pozoruhodnou syntézu myšlenek o francouzském jazyce i jazyce obecně. Mezi řádky lze také číst o tom, jakým způsobem jsou provázány jazyk a politika země v úvaze, v níž se úzce prolíná teorie s ideologií. Ve vztahu k jazyku Rivarol zmiňuje pojem „*génie*“, který hraje důležitou roli v prosazování francouzštiny coby univerzálního jazyka. Rivarol píše, že „*jazyk francouzský je stvořen pro konversaci, je poutem spojujícím národy, jediný mezi všemi jazyky chová ve svém duchu poctivost: bezpečný, společenský, rozumný, není pouze jazykem Francouzů, nýbrž lidstva.*“, Šimek (1962: 173). Tak dal Rivarol výraz názoru, který byl tehdy v Evropě běžný i v tehdejší Berlíně. Na dráze, již nastoupil obhajobou univerzálnosti francouzského jazyka, pokračoval Rivarol předmluvou k novému slovníku francouzského jazyka. Zde již paradoxně vystupuje proti racionalistickým názorům osvícenství, o kterých prohlašuje, že jsou pro jazyk škodlivé.

Již v samém úvodu rozpravy Rivarol přirovnává význam Francie k významu, kterému se kdysi těšilo římské impérium. Národní velikost přitom, jak uvádí, zajišťuje mimo jiné jednotný jazyk, který spojuje francouzský národ: „*la philosophie, lasse de voir*

³⁵ „*Přiznejme si pravdu; jazyk zdvořilých Francouzů je pouze roztomilým štěbetáním: řekněme všichni, že náš jazyk nemá příliš velký rozsah, nemá vůbec obdivuhodnou barvitost, ani skvělý rytmus, ani spád, který by byl úžasný; tento jazyk ani není epický; jeho pomocná slovesa, jeho členy, jeho jednotvárná forma a chybějící inverze jsou překážkami pro nadšení v poezii; určitá jemnost, pevný řád, elegance, citlivost a prostota výrazů ji umožňují dramatické scény.*“

³⁶ „*Co učinilo francouzský jazyk univerzálním? Proč si zaslouhuje výsadní právo? Dá se předpokládat, že si ho uchová?*“

les hommes toujours divisés par les intérêts divers de la politique, se réjouit maintenant de les voir, d'un bout de la terre à l'autre, se former en république sous la domination d'une même langue“.³⁷ Touto větou Rivarol předznamenává základní princip jazykové politiky Francouzské revoluce, který spočíval na sjednocení všech občanů republiky užíváním jednotného jazyka. Na adresu nářečí se Rivarol vyjadřuje těmito slovy: „*les patois sont abandonnées aux province, et c'est sur eux que le petit peuple exerce ses caprices, tandis que la langue nationale est hors de ses atteintes*“.³⁸ Rivarolova slova, kterými považuje národní jazyk za nedostupný pro prosté obyvatele venkova, lze chápat dvojitým způsobem. Mínil jimi skutečnost, že francouzština si získala dominantní roli především ve vyšších kruzích a mezi obyvateli měst, zatímco pro obyvatele venkova, kteří mluvili zejména (někdy pouze) místními dialekty, zůstala cizím jazykem? Nebo snad narážel na privilegovaný status francouzštiny, vycházející z její „génie“, její jasnosti a přesnosti, které ti, kdo neovládají gramatická pravidla jazyka, nemohou dosáhnout? Zmíněný pojem „génie“, je pro Rivarola klíčový, zamýšlí se nad tím co je „génie de la langue“ a přiznává, že není snadné na tuto otázku odpovědět, neboť tento termín se vztahuje k složitým a abstraktním myšlenkám, snahou o jejichž definování se dostáváme k ještě obecnějším charakteristikám. Mezi jazykovými vlastnostmi francouzštiny, které jí zajišťují její „génie“, Rivarol zmiňuje jemnost i ostrost její výslovnosti, hojnost i vzácnost samohlásek, prozódii i šíři slov, jejich souvislost a konečně množství a formy slovních obrátů a konstrukcí. Zajímavou myšlenkou je, že tyto charakteristiky, jak tvrdí Rivarol, vždy vychází z prostředí a vlastností každého národa. Jakoby lidé dané země, ovlivňování historií a okolním prostředím, určovali podobu a rysy svého národního jazyka. V Rivarolově postoji k francouzštině je cítit národní hrdost, přesvědčení o výjimečnosti tohoto jazyka stejně tak jako národa, který jím hovoří. „*Si on peut juger un homme par ses paroles, on peut aussi juger une nation par son langage*“.³⁹ Avšak literární díla, kterými se každý národ chlubí, ještě nic neznamenají, rozhodující je podle Rivarola charakter jazyka a jeho „génie“. Jazyk získává pro Rivarola podobu národního jazyka, když vysvětluje, že téměř všichni autoři respektují pravidla a formy, ale jen národ jako celek hovoří podle „génie“ svého jazyka. Uvádí však, že bylo pochopitelně třeba dlouhého období téměř tisíce let, než francouzština dospěla do své vyspělé podoby. V průběhu všech

³⁷ „filozofie, znavená pohledem na lid neustále rozdělený různými politickými zájmy, se nyní raduje, když vidí, jak se z jednoho konce země na druhý formuje republika s vládou jediného jazyka.“

³⁸ „nářečí jsou odsunuty na venkov, kde si jich jistě prostí občané užívají, neboť národní jazyk je pro ně nedosažitelný.“

³⁹ „Můžeme-li člověka soudit podle jeho slov, můžeme také národ soudit podle jeho jazyka.“

jejích proměn bylo možné sledovat, jaký vliv na ni měl francouzský národ. Objevily se pouze dva druhy barbarství, se kterými se francouzština musela vypořádat: „*celle des mots et celle du mauvais goût de chaque siècle*“. V této souvislosti zmiňuje vývoj francouzštiny od období příchodu franckých kmenů, kdy byl jazyk ještě chudý a roztráštěný, po upevnování monarchie, která přinesla snahy o sjednocování podoby francouzštiny. Množství variant francouzštiny, které až do tohoto období existovaly, Rivarol přirovnává k mincím, které je potřeba znovu roztavit a následně spojit v jednotnou formu, která z jedné strany odráží jejich původ a z druhé strany vychází z národní podstaty. Toto přinese jazyku jeho dvojí podobu, která, jak tvrdí, v případě francouzštiny trvá doposud.

Pokud si francouzština získala své výsadní kulturní postavení, stalo se tak především díky literárním dílům, které byly stvořeny, a díky příznivému vývoji francouzského národa, avšak toto postavení si zachovala trvale právě díky své „génie“. To, co francouzský jazyk podle Rivarola odlišuje od ostatních jazyků a co mu zajistilo její kulturní význam, je především řád a stavba francouzské věty, jež byly vždy jasné a pravidelné. Francouzská syntax je nenarušitelná a právě z toho vychází její obdivuhodná jasnost. „*Ce qui n'est pas clair n'est pas français.*“⁴⁰ Ale proč právě francouzština mezi všemi moderními jazyky jako jediná tak striktně podléhá řádu a pravidlům? Je možné, že povaha francouzského národa vyžaduje vždy jasnost a srozumitelnost? Odpověď můžeme hledat v Rivarolově slovech: „*Enfin le bon goût ne se développa tout entier que dans la perfection même de la société ; la maturité du langage et celle de la nation arrivèrent ensemble.*“⁴¹

Z výše uvedeného jednoznačně vyplývá Rivarolův osobitý přístup k vztahu mezi francouzským jazykem a národem. Pojem „*langue nationale*“ v jeho pojetí získává zcela nový rozměr, když přirovnáva veškeré charakteristiky jazyka, jeho přímou, jasnost a originálnost, k hlavním povahovým rysům francouzského národa. Jazyk jako by byl zrcadlem svých mluvčích, kteří do jeho podoby promítají svůj vlastní vývoj. Samotné opakované použití pojmu „*langue nationale*“ v jeho rozpravě dokládá, že tento pojem byl v druhé polovině 18. století tématem, které přitahovalo zájem a o němž se vedly diskuze.

⁴⁰ „*Co není jasné, není francouzské*“.

⁴¹ „*Konečně dobrý vkus se vyvíjel ruku v ruce se zdokonalováním samotné společnosti; vyspělost jazyka a národa přichází společně.*“

7 Národní jazyk za Francouzské revoluce

V průběhu dějin se historie francouzského jazyka často překrývala s významnými epizodami historie francouzského národa. Avšak zásadní byla především role, kterou francouzština hrála ve vztahu k regionálním dialektům během Francouzské revoluce. Je fascinující sledovat, jak se v průběhu 18. století francouzský jazyk stal téměř zrcadlem samotné Francie procházející obdobím radikální transformace, obdobím, z něhož francouzština jako by vzešla s novou tváří. Jazyk, který byl původně jazykem francouzského krále, se nyní stane jazykem revoluce, svobody, Deklarace práv člověka a občana, tedy jazykem republiky. Toto období, které zaznamenalo vznik nových konceptů politických, nové vnímání demokratických principů, si vyžadovalo také nová slova pro jejich označení. Objevuje se celá řada doposud zcela neznámých výrazů, které označovaly předměty, jež klasicistický ideál považoval za příliš konkrétní a nízké. Vznik těchto slov souvisí s rozvojem techniky, zemědělství, obchodu, finančnictví, věd, průmyslu, ale také umění a filozofického, politického a ekonomického uvažování.

Tento vývoj otevírá nové horizonty představivosti a rozumu. Filozofie coby nástroj rozumu se stává univerzální metodou. Stále častěji se autoři literatury uchylují k používání hyperbolických výrazů jako „*désastreusement*“, „*monstruosité*“, „*énormément*“. S vědomím, že pravděpodobně šokují dobrý vkus klasicismu, ve svých dílech stále častěji používají výraz „*révoltant*“. V roce 1762 slovo *opposition* ještě neexistovalo ve svém politickém významu. „*Ameuter*“, doposud používané pouze v lovecké terminologii v kontextu psí smečky, dostalo nový význam tedy sjednotit lid a podnítit ho k povstání. V tomto období vznikla i další slova, jako například *agitateur*. Jazyk jako by odrážel obecnou náladu, která ve francouzské společnosti panovala, neklid a znechucení.

Navzdory svému významnému rozmachu v tomto období francouzština doposud nepronikla na francouzský venkov, kde se z větší části mluvilo především regionálními dialekty. Čtvrtina obyvatel francouzsky nerozuměla vůbec a jen desetina byla schopná francouzsky mluvit plynně. Francouzská revoluce však přicházela se zcela novým politickým a sociálním uspořádáním státu a bylo považováno za naprosto nevyhnutelné, aby novým zákonům rozuměl celý národ. Zpočátku byla jazyková politika Revoluce

nastavena poměrně liberálně. V roce 1790 rozhodlo Ústavodárné národní shromáždění o tom, že veškeré dekrety se budou překládat do všech regionálních jazyků. Představitelé Štrasburuku prohlašovali: „*Si la loi est commune pour tous, elle doit être à la portée de tous*“⁴², uvádí Picoche a Marchelo-Nizia (1991: 146). Ve snaze rozšířit znalost francouzštiny se následně pod dohledem nově vytvořené Komise pro veřejné vzdělávání začaly zakládat školy spadající pod národní autoritu. Překládání zákonů už nebylo považováno za dostatečné. Potřeba rozšiřování revolučních myšlenek se spojila se snahou o aktivní zapojení každého občana. Poté, co monarchie padla, již nebylo důvodu vnímat francouzštinu jako jazyk krále, jazyk určený elitám. Nový režim prosazuje rovnoprávnost všech občanů, pro něž mluvit francouzsky znamená upevnit demokracii.

„*Les écoles primaires mettront fin à étrange inégalité: la langue de la Constitution et des lois y sera enseignée à tous; et cette foule de dialectes corrompus, dernier reste de la féodalité, sera contrainte de disparaître*“⁴³, prohlásil Talleyrand během zasedání Národního shromáždění 10. září 1791, jak uvádí Caput (1975: 62). Jazyková politika na sebe postupně vzala roli institucionální a nově zakládané školy představovaly nástroj k dosažení jazykové jednoty. Na základě parlamentního nařízení, jehož autorem byl Condorcet, byla následně zrušena výuka latiny na základních školách, čímž se francouzština stala jediným oficiálně uznávaným jazykem vyučovaným od dětského věku. Toto opatření mělo mimo jiné za cíl omezit také užívání regionálních jazyků a uchránit tak Francii před nebezpečím jazykového federalismu, který by systematické překlady do nářečí přinesly a který by zemi vrátil zpět do období před rokem 1539, kdy byla přijata nařízení z Villers-Cotterêts.

Na počátku revolučního období lze ještě situaci regionálních jazyků považovat za poměrně příznivou, což bylo způsobeno především počátečním entusiasmem a podporou všeho nového, co přišlo právě se rodící republiky do cesty. V roce 1791 si dala Společnost příznivců francouzského jazyka za úkol vytvořit seznam slov, která vznikla v průběhu revoluce. Tato nová slova odráží nové pocity, které ve společnosti panují. Lid začíná zbožňovat „*la patrie*“, přestože toto slovo, ani jeho smysl, doposud vůbec neznal. V této chvíli, kdy král již nepředstavuje jednotu země ani její nejvyšší autoritu, se národ upíná ke společným hodnotám a francouzština je od této chvíle považována za národní jazyk, který všechny Francouze nyní spojuje v jednotný národ. Všechny nově vytvořené

⁴² „*Jestliže je zákon společný všem, musí být také dostupný všem.*“

⁴³ „*Základní školy učiní konec podivné nerovnosti: jazyk Ústavy a zákonu bude vyučován pro všechny; a ta spousta prohnílych dialektů, poslední pozůstatek feudalismu, bude odsouzena k zániku*“

zásady společnosti a nové hodnoty vyjadřuje text, sepsaný v „*jazyce volnosti, svobody a bratrství*“, Deklaraci práv člověka a občana. Prostřednictvím tohoto základního dokumentu se francouzský jazyk, poté co v průběhu 17. a 18. století zosobňoval myšlení a ducha klasicismu, stává výrazem společného ducha celého národa. Mluvit francouzsky je považováno za hlavní způsob, jak vyjádřit vlastní patriotismus. Nemluvit francouzsky znamená odlišovat se od většinové společnosti a být považován za deklasovaného. Spojit národ prostřednictvím jednotného jazyka se stává hlavním cílem jazykové politiky revoluce, jak naznačují následující slova abbé Grégoira:

*„Pour extirper tous les préjugés, développer toutes les vérités, tous les talents, toutes les vertus, fondre tous les citoyens dans la masse nationale, (...) il faut identité de langage.“*⁴⁴, Perrot (1997: 162)

Situace se však poněkud změnila v důsledku četných povstání, ke kterým v zemi docházelo v reakci na radikalizaci politické moci jakobínů. O slovo se hlásí „nepřátelé republiky“, obyvatelé venkova, kteří nemluví jazykem revoluce, ale některým z mnohých nářečí, a kteří jí vyjadřují svou podporu královské koruně. Do jisté míry se toto rozštěpení tehdejšího obyvatelstva opírá o jazykovou realitu, neboť Francie je v roce 1794 ještě stále mozaikou složenou z několika dialektů. Některým krajům, jako byly Flandry, Bretaň, Basse-Pyrénées, v jazykové komunikaci zcela dominovaly místní dialekty a znalost francouzského jazyka mezi místními obyvateli byla často nulová. Je však třeba podotknout, že rozdělení na obyvatele, kteří mluví francouzsky a ty, kteří používají určitý dialekt, také odráží rozdělení společenské. Francouzština jistě nebyla zcela neznámá všem odpůrcům republiky. Ve skutečnosti představitelé monarchie pronášeli svá prohlášení ve francouzštině, královské dopisy byly psány francouzsky a v běžné řeči méně vzdělaných obyvatel, kteří zpravidla patřili mezi nejzarytější stoupence Revoluce, se francouzština mísila s dialekty. Závěrem je tedy možné potvrdit, že existovalo spojení mezi regionálními dialekty a nepřátelskými projevy vůči republice, nicméně toto spojení nelze považovat za explicitní a vždy platné.

V roce 1794 přednesl jménem Výboru pro veřejné blaho poslanec Barère svůj projev, ve kterém hovořil o nebezpečí, která pro republiku znamenají užívané dialekty. V tomto jeho projevu se objevila slavná věta:

⁴⁴ „*Aby se vymýtily veškeré předsudky a rozvinuly se všechny základní rysy, všechny vlohy, všechny ctnosti, aby se všichni občané spojily v jednu národní masu (...) je třeba jazykové jednoty.*“

„*Le fédéralisme et la superstition parlent bas-breton, l'émigration et la haine de la république parlent allemand, la contre-révolution parle italien et le fanatisme parle basque.*“ (...) „*Cassons ces instruments de dommage et d'erreur*“⁴⁵, citováno podle Rey, Duval, Siouffi (2011: 123).

Následně dodává:

„*La monarchie avait des raisons de ressembler à la tour de Babel; dans la démocratie, laisser les citoyens ignorants de la langue nationale, (...) c'est trahir la patrie (...). Le français deviendra la langue universelle, étant la langue des peuples. En attendant, comme il a eu l'honneur de servir à la Déclaration des Droits de l'Homme, il doit devenir la langue de tous les Français (...). Chez un peuple libre, la langue doit être une et la même pour tous.*“⁴⁶, citováno podle Rey, Duval, Siouffi (2011: 123).

V důsledku tohoto projevu byl dne 8. pluviôse (27. ledna 1794) vydán dekret nařizující jmenování učitelů francouzského jazyka na školy v krajích, ve kterých se užívaly dialekty, jenž Barère zmínil, tedy bretonština, baskičtina, alsaština (kterou záměrně s despektem označuje jako němčinu), okcitanština a korsičtina (označená jako italština).

Přestože Revoluce představuje období velkých politických a společenských změn, přinesla značnou stabilitu v užívání francouzského jazyka na národním území. Hlavní důsledky Revoluce pro francouzský jazyk se týkají především jeho samotného statusu. Jazyk se od této chvíle stává nedílnou součástí pojetí moderního národa. Politická jednota jde ruku v ruce se sjednocováním jazykovým. Lidé již nepovažují jazyk za pouhý nástroj komunikace, ale spíše za součást kultury francouzského národa. Poprvé je v této chvíli explicitně spojován *langue française* s *nation française*. Je to poprvé v historii Francie, kdy má stát skutečnou jazykovou politiku.

⁴⁵ „*Federalismus a pověrčivost mluví bretonsky, emigrace a nenávisť k republice mluví německy, kontrarevoluce mluví italsky a fanatismus mluví baskicky, (...) Zničme tyto nástroje škod a chyb.*“

⁴⁶ „*Monarchie se právem podobala babylónské věži; dovolit, aby byli občané neznalí národního jazyka, v demokracii znamená zradit svou vlast. Francouzština se stane univerzálním jazykem, bude-li jazykem lidu. Do té doby, protože se jí dostalo té cti posloužit sepsání Deklarace práv člověka, se musí stát jazykem všech Francouzů (...). Pro všechen svobodný lid musí existovat jeden jediný jazyk.*“

7.1 Výzkum dialektů – abbé Grégoire

Významnou postavou revolučního období je z hlediska jazykové politiky Henri Jean-Baptiste Grégoire. Tento respektovaný biskup v srpnu roku 1790 uskutečnil rozsáhlý výzkum, v rámci něhož rozeslal do všech krajů „*une série de questions relatives au patois et aux mœurs des gens de la campagne*“⁴⁷, jak uvádí Hagège (1996: 85). Tento výzkum se zaměřoval na míru používání francouzštiny, výslovnost místního dialektu, jeho slovní zásobu, gramatická pravidla, varianty odlišující nářečí užívané v jednotlivých vesnicích, jeho používání v náboženském životě, existenci jeho psané formy a obecně literatury psané daným dialektem. Neponechal stranou otázky zjišťující nejčastější postoje, které mluvčí dialektu vyjadřují na adresu republiky.

Ještě během Francouzské revoluce se na francouzském venkově, k velkému pohoršení členů Národního konventu, běžně mluvilo regionálními jazyky. Většinu debat, které probíhaly mezi rokem 1798 a vytvořením Konventu, tak obyvatelé venkova nerozuměli, jak uvádí Rey, Duval, Siouffi (2011: 123). Jazyková bariéra nadále představovala nepřekonatelnou hranici. Mezi lety 1791 – 1793 se objevilo několik snah tento problém vyřešit, z nichž nejznámější je jistě výzkum abbého Grégoira, který přináší pohled na složitost jazykové situace ve Francii v daném období i na obtíže, které jsou spojeny se snahou tuto situaci popsat.

V roce 1790 se již v samém počátku Revoluce ukázalo, že ve Francii je asi šest milionů Francouzů, kteří nejsou schopni komunikovat v národním jazyce. Jak uvádí Rey, Duval, Siouffi (2011: 126), pro abbého Grégoira nebylo pochyb o tom, že tato skutečnost je výsledkem promyšlené politiky starého režimu, která záměrně rozdělovala zemi, aby tak předcházela případné hrozbě organizované revolty. Ačkoli tyto úvahy vzbuzují dojem poněkud paranoidního uvažování, mají své historické pozadí. Jazykové rozdělení království v období l’Ancien Régime, s výjimkou centralizačních snah v oblasti administrativy, bylo podle Grégoira „*soigneusement conservé*“⁴⁸, jak uvádí Rey, Duval, Siouffi (2011: 126). Bylo potřeba odstranit toto po staletí podorované roztržštění mezi obyvateli regionů, užívajícími místních jazyků, a vyšší společností, která měla díky francouzštině přístup významným místům a vzdělání. Grégoire předpovídá, jaké důsledky by přineslo neuskutečnění jazykové reformy:

⁴⁷ „*soubor otázek vztahujících se k nářečím a mravům lidí venkova*“

⁴⁸ „*pečlivě udržováno*“

*„bientôt renaîtra cette aristocratie qui jadis employait le patois pour montrer son affabilité protectrice à ceux qu'on appelait insolemment les petites gens. Bientôt la société sera réinfectée de gens comme il faut; la liberté des suffrages sera restreinte, (...) et (...) entre deux classes déparées s'établira une sorte de hiérarchie. Ainsi l'ignorance de la langue compromettrait le bonheur social ou détruirait d'égalité.“*⁴⁹ Certeau et al. (1975: 303).

S cílem odhalit, jaký byl skutečně rozsah užívání dialektů a jaký přístup měli občané k francouzštině, sestavil Grégoire dotazník o 43 bodech, který byl určen sérii korespondentů rozptýlených po vybraných regionech. Někdy se uvádí, že tento dotazník, jenž překvapuje svou přesností, poctivostí a racionálními a objektivními formulacemi, představuje v mnoha ohledech první příklad sociolingvistického výzkumu. Text dotazníku začíná výchozí otázkou: *„L'usage de la langue française est-il universel dans votre contrée? Y parle-t-on un ou plusieus patois?“*⁵⁰ Rey, Duval, Siouffi (2011: 128). Následovala série otázek k dialektům týkající se fonetiky, šíře slovníku, původu slov, míry příbuznosti s francouzštinou a schopnosti vyjádřit složité myšlenky a intelektuální témata. Zaměřuje se také na to, zda obyvatelé venkova mají zálibu v literatuře a jaké druhy knih doma především mají. Objevuje se myšlenka, že roli cenzorů by mohli hrát faráři a vikáři. A následuje otázka, která budí pozornost: *„Quelle serait l'importance religieuse et politique de détruire entièrement ce patois?“*⁵¹ Certeau (1975: 189). Výsledkem výzkumu bylo shromáždění celkem 49 odpovědí, které byly různého rozsahu i zaměření. Většina z nich pocházela z východní části Francie, dále jižních a jihozápadních regionů země (Okcitanie, Gaskoňsko). Reakcí na tyto odpovědi byla například analýza Pierra Bernadau, který tvrdil, že by bylo obtížné některý dialekt zcela vymýt, navrhuje spíše prostřednictvím výuky tento dialekt postupně nahradit jiným jazykem. Tato myšlenka je významná z pohledu záměru abbého Grégoira, který navrhoval stanovit hranici mezi nářečím a francouzštinou, aby tak první připravil na úplné nahrazení druhým.

⁴⁹ *„brzy se znovu vytvoří tato aristokracie, které dříve používala nářečí k tomu, aby ukázala svou ochranou přívětivost těm, které drze označovala za spodinu. Brzy bude společnost zase nakažena těmito lidmi; svobodný hlas bude omezen, (...) a (...) mezi oddělenými společenskými třídami vznikne určitý druh hierarchie. Neznalost jazyka takto ohrozí společenské dobro a zničí rovnost.“*

⁵⁰ *„Je používání francouzského jazyka ve vašem kraji univerzální? Mluví se tu některým dialektem?“*

⁵¹ *„Jaký náboženský a politický význam by mělo úplné zrušení tohoto nářečí?“*

Odpovědi, které abbé Grégoire v rámci tohoto výzkumu shromáždil, posloužily o čtyři roky později při vypracování zprávy, jež přednesl v roce 1793 před Komisí pro veřejné vzdělávání. Dne 16. června 1793 pak před Konventem četl svou zprávu se slavným názvem „*Rapport sur la nécessité et les moyens d'anéantir les patois et d'universaliser l'usage de la langue française*“. Zatímco výše zmíněný projev poslance Barèra z roku 1794 byl především politický, abbé Grégoire ve své zprávě kladl důraz především na etické stránky, když tvrdil:

„*Ne faisons point à nos frères du Midi l'injure de penser qu'ils repousseront une idée utile à la patrie. Ils ont abjuré et combattu le fédéralisme politique; ils combattront avec la même énergie celui des idiomes. Notre langue et nos cœurs doivent être à l'unisson (...).*”⁵² (Hagège, 1996: 85).

Ve své zprávě se Grégoire opíral zejména o paradox, který podle něj představuje skutečnost, že zatímco za hranicemi Francie se francouzský jazyk těšil značnému uznání, v samotné Francii se jím mluvilo přibližně jen v patnácti departementech. Třicítku dialektů, kterými se na území Francie mluvilo, abbé přirovnal k Babylonské věži. Předkládá proto jasné řešení této situace: je potřeba omezit počet jazyků užívaných ve Francii a umožnit tak jejím obyvatelům snadnější komunikaci. Jinak, jak tvrdí Grégoire, hrozí, že bude docházet k nedorozuměním jako tomu, jež, jak uvádí Certeau (1975: 331), často vyvolal případ slova „*décret*“, které bylo občas pochopeno ve své starém významu jako „*décret de prise corps*“, tedy rozhodnutí o trestu smrti. Tento by byl „*plaisante si elle n'étati déplorable*“, říká Grégoire.

Možné východisko z této situace podle Grégoira představují překlady. Dialekty považuje za chudé jazyky, těžké a hrubé, které postrádají pravidla syntaxe a nejsou schopny vyjádřit abstraktní myšlenky. Nicméně tímto způsobem by nebylo možné dosáhnout jednoho ze základních cílů Revoluce, principu bratrství, neboť by vedl k dalšímu udržování bariér, které už jednou byly zrušeny. Navrhuje tedy jít jinou cestou přesvědčování obyvatel venkova, podporování jejich zájmu o vydávané zákony a snahy stát se „*vraies républicains*“, tedy pravými občany republiky.

⁵² „*Neurážejme naše bratry z jihu tím, že se budeme domnívat, že odmítnou myšlenku, jež je užitečná pro vlast. Zřekli se politiky federalismu a porazili ji; se stejnou energií porazí i politiku nářečí. Náš jazyk a naše srdce musí být jednotné (...)*“.

Mezi zahájením výzkumu v roce 1970 a zprávou předloženou v roce 1794 došlo k zásadním změnám v politickém vnímání dialektů. Kontrarevoluce začala využívat dialektů jako nástroje k vytváření překážek pro rozšiřování nových myšlenek, jak prohlásil Barère:

*„Il ne faut plus laisser les ennemis de la liberté s'emparer des populations paysannes au moyen de l'usage des patois.“*⁵³ Rey, Duval, Siouffi (2011: 129)

V návaznosti na abbého projev v roce 1793 pověřil Konvent Komisi pro veřejné vzdělávání vypracováním nové gramatiky a slovníku. Je sice možné pochybovat o tom, do jaké míry veřejné vzdělávání přispělo k rozšiřování francouzského jazyka, nicméně tato nová politika měla jistě konkrétní důsledky pro jeho užívání, neboť předmětem represe se staly dialekty, přičemž hlavní zájem se soustředil na bretonštinu, baskičtinu a nářečí Alsaska a Lotrinska (francique lorrain, alémanique alsacien). Vedle některých úsměvných nařízení, jako například toho, které ukládalo alsaským tiskařům tisknout německé texty francouzskými písmeny, docházelo i k případům budícím obavy. Příkladem je nařízení, podle kterého měli být deportováni nebo hromadně popraveni občané, jejichž jediným přečinem byla neznalost francouzského jazyka, kterému je nikdo nikdy neučil. Jak uvádí Hagège (1996: 86), toto nařízení však naštěstí zůstalo ve fázi příprav a nikdy nebylo realizováno.

Dne 20. července 1794 pronesl v konventu svou řeč Merlin de Douai, v níž za uvedení citací z nařízení z Villers-Cotterêts, prohlásil, že republika, coby garant svobody, má právo zakázat užívání jakéhokoliv jiného jazyka než je francouzština, stejně jako to v případě právního jazyka učinila monarchie. Jeho projev vyústil v přijetí dodatku k dekretu z 8. pluvîose, jenž je považován za druhé nejvýznamnější opatření jazykové politiky v dějinách francouzštiny, známé jako dekret z 2. thermidoru (20. července) 1794.⁵⁴

Tímto způsobem se revoluce, která zpočátku prosazovala nové myšlenky a podporovala například užívání dialektů, navrátila prostřednictvím zákonných opatření k již zavedené tradici, v jejímž duchu je obrana francouzského jazyka především úkolem politickým. Regionální jazyky byly vnímány jako hrozba pro jednotu, pojem národního jazyka byl zcela zásadní pro udržení integrity země.

⁵³ „Nesmíme již dovolovat nepřátelům svobody ovládat prostřednictvím užívání nářečí obyvatelstvo venkova“.

⁵⁴ O tom více v kapitole Institucionální zásahy do jazykového vývoje.

Grégoire platil ve své době za toho, koho bychom dnes nazvali „univerzalistou“, tedy pravého pokračovatele osvícenství, kterému je představa společenské nerovnosti cizí a jehož myšlení vychází z určitého druhu racionalismu. V jeho práci můžeme vidět první projev potlačování regionálních jazyků a zároveň kultur Francie, které byly jejím kulturním bohatstvím. Na druhou stranu je hodna obdivu abbém prosazovaná podpora vzdělávání. Není sporu o tom, že Grégoire je významnou postavou Revoluce. Díky jeho výzkumu máme dodnes přesnější představu o jazykové diverzitě tohoto období. Jeho návrhy, jak modifikovat jazykové prostředí Francie, se však v následujících letech neuplatnily. Pro tak významné změny, jaké představuje jazykové přeorientování více než milionu obyvatel, bylo třeba desetiletí republikánského vzdělávání, aby byl program navrhovaný Grégoirem koncem 19. století dokončen.

8 Význam a role jazykové politiky

8.1 Definice pojmu „jazyková politika“

Pojmem „jazyková politika“ z pohledu sociolingvistiky rozumíme aktivity, jejichž cílem je modifikace jazykového chování společnosti. Se společensky relevantním dopadem jsou vyvíjeny především vládními a vzdělávacími institucemi (např. jazykovými akademii). Někdy se pro označení těchto aktivit také používají pojmy jako „jazykové plánování“ či „jazykové konstruktérství“, které mohou být však zavádějící, protože jak uvádí Černý (1996: 408) plánovat, či dokonce řídit vývoj mluveného jazyka je nemožné. Jazykové akademie mohou budoucí vývoj jazyka maximálně s větším nebo menším úspěchem odhadovat nebo předvídat, ale sotva jej mohou nějak ovlivnit. Domnívám se však, že toto pojetí jazykové politiky neodpovídá zcela její podobě ve francouzském prostředí, kde měly konkrétní institucionální zásahy do jazykového vývoje francouzštiny přímý a nepopíratelný vliv na podobu jazyka v daných obdobích.

Jak uvádí Bachmannová (2002: 315), můžeme rozlišovat tyto dva typy jazykové politiky:

- a) statusová – určuje status určité variety jazyka (popř. celého jazyka) ve vztahu k jiným varietám (popř. jazykům), přičemž se snaží odpovědět např. na otázku, která varieta bude sloužit jakému účelu;
- b) korpusová – zaměřuje se na samotnou podobu (korpus) jazyka a zasahuje např. do oblasti pravopisu (viz pravopisné reformy), výslovnosti nebo rozšiřování lexika.

Ve francouzském prostředí si v průběhu historie využívaly oba tyto typy jazykové politiky, jak je patrné z dalšího výkladu.

8.2 Francouzská jazyková politika

Francie má dlouhou tradici jazykového intervencionismu, nicméně jeho podoby se v průběhu vývoje francouzského jazyka lišily. Politické snahy o jazykovou uniformizaci, které začly již v období renesance, šly ruku v ruce s vytvářením

francouzského národa. Právě tímto velmi brzkým vznikem konceptu národa na daném geografickém území se Francie odlišuje od ostatních zemí.

Dlouhou dobu jazykovou politiku určovaly snahy o vytlačení latiny s cílem omezit moc církve a tím zvýšit moc královskou. V oblasti administrativní se tak podařilo již roku 1539 s vydáním nařízení z Villers-Cotterêts Františkem I. V období renesance však mluvila francouzsky pouze vzdělaná část obyvatelstva, zatímco francouzský venkov zůstával nadále v absolutní neznalosti tohoto jazyka. Potřeba jednoty francouzského národa založené na důrazné jazykové politice se projevila během Francouzské revoluce, kdy neznalost francouzštiny znamenala překážku pro šíření revolučních myšlenek a hodnot. Vydáním dekretu z 2. thermidoru roku II se francouzština stala jediným správním jazykem v zemi a její intenzivní prosazování politickými představiteli prostřednictvím veřejného vzdělávání probíhalo na úkor regionálních jazyků, které se staly symbolem starého režimu. V období Napoleona a následné Restaurace bylo veřejné vzdělávání přenecháno církvi, která obnovila užívání latiny. Státní základní vzdělávání se začalo vyvíjet až po revolucích z let 1830 a 1848, nicméně toto vzdělávání ještě nebylo povinné. To změnila až Třetí republika, která tzv. „*loi Ferry*“ zavedla povinné, světské a bezplatné vzdělávání, které umožnilo šíření francouzštiny po celém území Francie.

Je patrné, že v průběhu historie francouzština nejednou fungovala jako nástroj prosazování politické moci. Její povinné užívání předepisované oficiálními dokumenty a zprostředkované veřejným vzděláváním mělo za cíl vytvořit jednotný národ založený na jednotném jazyce, jenž má tak i vyšší kulturní a mezinárodní status.

8.3 Institucionální zásahy do jazykového vývoje

Během vývoje francouzštiny došlo mnohokrát k snahám o ovlivnění její podoby ze strany politických představitelů či státních institucí. Pro účely této práce jsem se soustředila na tři z těchto zásahů, jež považuji za nejvýznamnější.

8.3.1 Ordonnance de Villers-Cotterêts (1539)

Když roku 1515 nastoupil na trůn František I., prosadil s podporou právníků, jako byl zmíněný Claude de Seyssel, novou koncepci královské moci. Francouzský král se již neodpovídal papeži, ani císaři. S rostoucí královskou mocí rostla také podpora kultury a vědění. Inspirován italským vzorem zakládá František I. v roce 1530 budoucí Francouzskou kolej a tím vyjadřuje královskou podporu rozvoji kultury, jejímž byl sám velkým milovníkem. V této atmosféře byla příhodná situace pro přijetí významného královského rozhodnutí, které dnes známe pod pojmem *Ordonnance de Villers-Cotterêts* a které nařídilo povinné používání francouzštiny v úředních dokumentech na úkor doposud užívané latiny. Ve skutečnosti se však nejednalo o první dokument tohoto typu. Od konce 15. století bylo podobných nařízení vydáno hned několik. Za zmínku stojí například ta, v nichž se dialekty a regionální jazyky Francie objevují jako idiomy konkurující francouzštině podobně jako latina. Nařízení z Moulins z roku 1490 například připouští při zápisu svědeckých výpovědí možnost výběru mezi „*langage françois ou maternel*“, uvádí Chaurand (1999: 150). Další nařízení z roku 1510 předepisuje vést soudní písemnosti „*en vulgaire et langage du país*“. V roce 1531 František I. potvrzuje nařízení vydané Ludvíkem XII. ve prospěch regionálních jazyků:

„les trois estats de nos pays de Languedoc nous ayant humblement fait dire et remontrer que lesdits notaires escrivoient en latin et autres langages que ceux qui font lesdits contractz et dispositions, (...) ordonnons et enjoignons auxdits notaires passer et escrire tous et chacun en langue vulgaire des contractants.⁵⁵“, citováno podle Hagège (1996: 54)

Následuje nařízení z roku 1535, které předepisuje francouzštinu „*ou à tout le moins le vulgaire du pays*“⁵⁶. K vydání těchto tří zmíněných nařízení našel František I. inspiraci pravděpodobně v Itálii, kde od konce 14. století probíhaly snahy o šíření lidového jazyka, tedy italštiny na úkor latiny.

⁵⁵ „tři stavy naší země Languedoc nám uctivě sdělily a dokázaly, že někteří notáři píší latinsky a jinými jazyky, než těmi, v nichž jsou sepsány smlouvy a nařízení (...), nařizuje se všem těmto notářům psát v lidovém jazyce smluvních stran.“

⁵⁶ „nebo alespoň lidový jazyk země“

V nařízení vydaném v roce 1539 už není žádný prostor pro výběr mezi francouzštinou a latinou, francouzštinou a místním dialektem. V tomto dokumentu, který nesl oficiální název „*Ordonnances de roi François Ier sur le fait de la justice et abréviation des procès*“ a který čítal 192 článků, jsou z perspektivy studia historie francouzského jazyka důležité články 110 a 111, které se věnují otázce jazyka právnických textů:

(110):

„*Et afin qu'il n'y ait cause de doubter sur l'intelligence desd. arrestz, nous voullons et ordonnons qu'ilz soient faictz et escriptz si clerement qu'il n'y ayt ne puisse avoir aucune ambigüité ou incertitude, ne lieu a en demander interpretacion.*“⁵⁷

(111):

„*Et pour ce que de telles choses sont souventesfois advenues sur l'intelligence des motz latins contenuz esd. arrestz, nous voulons que doresnavant tous arrestz, ensemble toutes autres procedures, (...), soient prononcez, enregistrez et delivrez aux parties en langaige maternal françois et non autrement.*“⁵⁸ citováno podle Chaurand (1999: 149).

Bezesporu se jedná o jeden z nejdůležitějších momentů historie francouzštiny, neboť nařízení požaduje, aby veškeré dokumenty byly psány „v mateřském francouzském jazyce a ne jinak“. Proti tomuto vyjádření královské vůle nebylo možné se jakýmkoliv způsobem postavit. Právní věda se sice na univerzitách nadále vyučovala v latině, ale v praxi byla teoreticky jediným možným jazykem pro psaní veškerých právních dokumentů francouzština, jazyk francouzského krále.

Tato událost je jedním ze série symbolických aktů, které odráží budování národní identity. Zrození francouzštiny jako oficiálního jazyka pro oblasti administrativní a soudní je prvním projevem jazykové politiky centralismu. Alespoň tak jsou nařízení z Villers-Cotterêts obecně vnímána. S cílem odstranit jazykové potíže, se kterými se potýkali ti,

⁵⁷ „*A aby nebylo pochyb o srozumitelnosti soudních rozhodnutí, nařizuje se, aby se tato rozhodnutí vydávala a psala tak, aby byla jasná a neumožňovala žádnou dvojznačnost či neurčitost, či prostor pro důvodné žádosti o interpretaci.*“

⁵⁸ „*A protože k těmto problémům často docházelo kvůli nesrozumitelnosti latinských slov obsažených v soudních rozhodnutích, nařizuje se, aby od nynějška všechna soudní rozhodnutí, spolu s dalšími dokumenty, (...), vyhlášena, sepsána a doručena soudním stranám v mateřském francouzském jazyce a ne jinak.*“

kterí podléhali soudní pravomoci a neovládali přitom latinu, se na její místo dostává moderní, živý jazyk, který nese pojmenování, jež bylo od 16. století často komentováno, tedy „langaige maternel françois“. Otázky, které vyvolal tento text, se vztahují především k jeho poslední větě. Jedná se buď o restriktivní vyjádření: „langaige maternel françois“ je v tom případě chápán jako jazyk „françois“, tedy jazyk l’Ile-de France, a stranou jsou ponechány regionální jazyky a dialekty. Nebo jde o každý jazyk (nebo jeho varianty), který je užíván v provinciích začleněných pod království Francie. V prvním případě by nařízení, pod záminkou zlepšení podmínek výkonu soudní moci a snahy omezit užívání latiny, sloužilo k prosazení jazyka královské moci a vytlačení regionálních jazyků. V případě druhém by naopak bylo záměrem užívání dialektů podpořit.

Jak již bylo řečeno, nařízení z Villers-Cotterêts není prvním opatřením svého druhu, které má vytlačit latinu z právnického jazyka. Nicméně předchozí texty byly charakteristické tím, že ponechávaly možnost volby mezi francouzštinou a místními jazyky. Absence této možnosti výběru v textu nařízení z roku 1539 lze považovat za důkaz končící tolerance a zcela nový postoj královské moci v otázce jazykové politiky. Přesto však nelze mluvit o politice systematického pofrancouzštění, v takové podobě, kterou bude například prosazovat jakobínský režim. V této chvíli nehrozila tomu, kdo právnické texty vedl v jiném než královském jazyce, žádná sankce.

Četné studie, které se věnují například zkoumání jazyka soudních záznamů dané doby, nám ukazují, že nařízení z Villers-Cotterêts nepřineslo žádné zásadní změny v jazykové situaci. Jak dále uvádí Chaurand (1999: 151), většina notářů již francouzštinu běžně používala již před rokem 1539 a někteří, jež ve svých záznamech střídali latinu, francouzštinu a okcitéanštinu, tak činili i nadále navzdory nařízení. V oblasti Provence bylo užívání francouzštiny ještě před vydáním nařízení již pevně zavedené v důsledku přítomnosti královských úředníků a tudíž potřeby komunikace s centrální královskou mocí. Notáři pravděpodobně ústně vysvětlovali svým klientům právnické záležitosti v běžném hovorovém jazyce, nicméně v rovině písemné se již francouzština stala mnohem srozumitelnějším nástrojem komunikace než latina. K těmto praktickým stránkám se však nově přidává také faktor společenský. Používání stejného jazyka, jakým mluví král, představovalo způsob, jak se společensky odlišit a jak se dostat na vyšší stupeň společenského žebříčku. Upustit od hovorového jazyka a osvojit si francouzštinu bylo v druhé polovině 16. století chápáno jako rozdělení na níže postavené a urozené.

8.3.2 Académie française (1635)

Na počátku 16. století byla francouzština stále ještě chápána jako jazyk, který se nemůže srovnávat s latinou, jež si udržovala svou funkci jazyka literatury a vědy. Francouzština byla považována za jazyk barbarský, chudý, nehodný toho, aby vyjadřoval vědecké myšlenky nebo sloužil umění. Existovali však její obránci, mezi které patřili např. Jean de Beune, Jacques Peletier, du Bellay a Ronsard, kteří bojovali proti tomuto odsuzování francouzštiny a intenzivně přispívali k jejímu obohacování, aby se jednoho dne stala nástrojem kulturní tvorby. Propagovali některé postupy, které měly učinit z francouzštiny jazyk stejně tak elegantní, jako byla latina; například du Bellay vybízel k vytváření neologismů, přejímání slov z cizích jazyků nebo napodobování starších autorů. Pro francouzštinu v tomto období byla charakteristická značná syntaktická volnost a absence stálých gramatických pravidel.

V průběhu 17. však došlo k určitým změnám. François de Malherbe, oficiální básník dvora Jindřicha IV., vypracoval doktrínu, která určila jasný směr vývoje francouzštiny, a byl tak prvním, kdo přispěl ke skutečné kodifikaci tohoto jazyka. Tento velký reformátor značně omezil slovní zásobu francouzštiny a jazyk podřídil jasným pravidlům. Ve své studii *Commentaire sur Desportes* Malherbe požaduje jasné stanovení gramatických pravidel. Jak uvádí Hagège (1996: 61), Malherbe zcela odmítá jazykové výpůjčky, jako například původně latinské „cave“ („creux“), neologismy (*porte-ciel*) i výrazy pocházející původně z některého nářečí (*jà, gonflé, poursuivre*). Zpochybňuje také používání některých technických výrazů, slov odvozených od odborných pojmů, stejně tak jako stále více se rozšiřující italianismy. Jeho snahou proto bylo používání veškerých takovýchto slov z francouzštiny odstranit a přiblížit ji tak jazyku královského dvora. Malherbe zcela přepracoval gramatické kategorie slov. Následně rozdělil slova do dvou skupin: *mots nobles* a *mots bas*, jejichž používání by se měli autoři poezie raději vyhnout. Mezi takzvaná *mots bas* zařadil například slova *chose* a *poitrine*. Základem pro vyjadřování byla pro Malherba jasnost, někdy i za cenu těžkopádnosti či neobratnosti. Trval na opakování předložky v souřadných výrazech, jako například *par mes pleurs et par mes soupirs*, uvádí dále Hagège (1996: 61). Jeho požadavky dodaly francouzštině téměř geometrickou podobu, kde jazyk má svá jasně daná pravidla, je relativně stabilní, i když do jisté míry ochuzený. Především však připravil pole pro klasicismus, v jehož světle rozum vítězí nad vášněmi, jež má jazyk za úkol ovládnout a krotit.

Svým pojetím jazyka na Malherba navázal Vaugelas, který rozlišoval mezi správným jazykem, tedy tím, který používají ti nejlepší autoři dané doby, a špatným jazykem, kterým podle něj mluvila většina obyvatel. Podobně jako Malherbe i Vaugelas považuje za jedinou správnou formu jazyka tu, která je používána u královského dvora. Existuje-li pro danou skutečnost výraz v jazyce dvora, který je odlišný od běžného jazyka, má se podle Vaugelase dát jednoznačně přednost správné variantě dvora. Příkladem je hojně mezi námořníky užívané *naviguer*, které se liší od *naviger* používaného dvorem a nejuznávanějšími spisovateli. Je pozoruhodné, že do dnešní doby se prosadila právě varianta *naviguer*, což jen dokazuje, že jazyk má svou vlastní dynamiku vývoje, která se často vymyká veškerým pravidlům a omezením, jež mu stanovují gramatické autority. Ferdinand Brunot (1966: 34) výstižně komentuje tento fenomén, když uvádí, že snaha o vyřazení některých slov z jazyka vyjadřuje určitý stupeň předpojatosti zavedeného společenského řádu. Lidé ve městě by neměli mluvit stejným jazykem jako lidé na venkově, jazyk aristokratů by se měl lišit od jazyka měšťanů.

Ačkoli měla Malherbova doktrína své odpůrce, její pravidla byla obecně přijata jako způsob, kterým by se měla jazyková tvorba řídit. Ti, kteří s Malherbem, jemuž přezdívaly „tyran des syllabes“, nesouhlasili a usilovali o oslabení jeho role reformátora francouzštiny, se dožadovali vytvoření instituce, která by určovala oficiální podobu jazyka. Z jejich pohledu bylo vytvoření takového úřadu, kterým se v roce 1634 stala Francouzská akademie, naprostou nezbytností.

Akademie byla daleka toho, aby zcela odmítala Malherbovo dílo, naopak uznávala přínos jeho děl a v mnohých ohledech z nich vycházela. V jednom z prvních pojednání o funkci nově vytvořené Akademie jeden z jejích prvních členů vysvětloval, že cílem této instituce je především „*nettoyer la langue des ordures qu'elle avoit contractées, ou dans la bouche du peuple, ou dans la foule du Palais et dans les impuretés de la chicane, ou par les mauvais usages des courtisans ignorants, ou par l'abus de ceux qui la corrompent en l'écrivant...*“⁵⁹ uvádí Giusti (1997: 66). Nelze si nevšimnout, kolik nátlaku a pohrdání vůči jazykovým variantám se nachází v tomto inauguračním projevu.

Ve svém přístupu nebyla však Akademie ve srovnání s Malherbem zdaleka tak radikální, neboť se nestavěla odmítavě vůči mnoha slovům, která Malherbe nekompromisně odmítal, a dokonce projevovala určitou shovívavost k neologismům.

⁵⁹ „vyčistit jazyk od nečistot, které se na něm zachytily, ať již v řeči lidu, v Paláci, při tahanicích, při chybném užívání neznalými dvořany, či jeho zneužíváním těmi, kteří ho kazí v písemném projevu.“

Zároveň s tím však podobně jako teoretikové 17. století pracovala systematicky na dosažení čistoty a jasnosti národního jazyka.

Je třeba podotknout, že vytvoření Akademie nebylo v Evropě zcela novou záležitostí. Podobných institucí, které se staraly o vytvoření pravidel užívání národního jazyka, již například v Itálii existovalo několik, jmenujme například nejznámější l'Accademie della Crusca. Ta již v roce 1612 vydala svůj *Vocabolario della Crusca*, který představuje jeden z prvních evropských slovníků vytvářejících kompletní soupis lexika národního jazyka, jak tvrdí Rey, Duval a Siouffi (2011: 509).

Co však předcházelo založení Francouzské akademie? Víme, že v letech 1620 – 1630 měla většina autorů potřebu vyjádřit se k jazykovým reformám prováděným François Malherbem, jenž v té době platil za ojedinelou autoritu. Koncem dvacátých let se začaly vytvářet umělecké kruhy, v nichž probíhaly bouřlivé diskuze nad stavem a budoucí podobou národního jazyka. Nejvýznamnějšími členy těchto kruhů byli například Antoine Godeau, budoucí biskup, Jean Chapelain, odborník teorie literatury, Jean Ogier de Gombauld, Malherbův žák, dále pak Claude Malleville či Jacques de Serizay. V této společnosti se hojně debatovalo o literatuře a jazyku a netrvalo dlouho a o její existenci se dověděl Richelieu, který záhy pochopil, že tato skupina je místem, které bude určovat budoucí jazykový styl a proto jejím členům učinil nabídku: poskytne činností této skupiny svým jménem ochranu za podmínky, že se tato neformální společnost transformuje v oficiální instituci, skutečnou akademii. Jak uvádí Pellisson ve své *Histoire de l'Académie française*, členové skupiny zpočátku reagovali na Richelieuův návrh ostražitě, neboť si zajisté uvědomovali jeho politický význam. Roku 1634 však Serizay zaslal kardinálovi dopis, v němž stálo:

*„Il ne semble ne manquer plus rien à la félicité du Royaume que de tirer du nombre des langues barbares cette langue que nous parlons, et que tous nos voisins parleraient bientôt, si nos conquêtes continuaient comme elles avaient commencé.“*⁶⁰ citováno podle Rey, Duval a Siouffi (2011: 509).

Dále uvedl, že francouzský jazyk považuje za nejdokonalejší mezi všemi živými jazyky a že již chybí poslední krok, aby se vyrovnal latině či řečtině.

⁶⁰ „Zdá se, že by již nic nechybělo štěstí království, kdybychom vytrhli z barbarských jazyků tento jazyk, kterým mluvíme a kterým budou brzy mluvit i naši sousedé, pokud bude naše dobývání pokračovat tak, jak začalo.“

Nelze popřít, že za záměrem vytvořit Akademii stály politické cíle kardinála Richelieu, jenž se často dostával kvůli otázkám jazyka do sporu s parlamentem. Proto se rozhodl využít příležitosti, kterou nabízela tato společnost vzdělaných, sečtělých mužů, jejichž prestiž stále rostla. Vytvořením Akademie vznikl jednotný přístup k otázkám jazyka, diskuze probíhaly pod záštitou oficiální instituce a veškerá rozhodnutí týkající se jazyka nabyla téměř legislativního charakteru.

Záměr kardinála lze však také interpretovat jako snahu ovládnout literární tvorbu autorů, získat přehled nad jejich díly. Úkolem každého spisovatele se nyní stalo starat se o jazyk, nikoliv vstupovat svou tvorbou do veřejného života.

Poslání Akademie bylo stanoveno v jejích zakládacích stanovách, která obsahují celkem 56 článků, jež byly sepsány podle přání kardinála Richelieu. Nejvýznamnější z nich jsou pak články 24, 25 a 26. První z nich ukládá členům akademie vytvořit pravidla francouzského jazyka, díky kterým by byl jasný, výstižný a využitelný k uměleckým a vědeckým pojednáním.:

„(...) travailler avec tout le soin et toute la diligence possibles à la rendre pure, éloquente et capable de traiter les arts et les sciences“⁶¹ (Status et règlements, article XXIV)

Podle dalšího je pak vhodné při hledání jazykových modelů inspirovat se u nejlepších autorů. Třetí uvedený článek prohlašuje, že bude vytvořen slovník (jehož přípravou byl pověřen Vaugelas), gramatika, rétorika a poetika francouzského jazyka. Akademie se považovala za jakéhosi strážce jazyka. Na její půdě probíhaly dlouhé diskuze o konkrétních výrazech (*jusques aujourd'huy* nebo *jusques à aujourd'huy*), při nichž byl v centru zájmu vždy požadavek na jasnost a přesná pravidla. Již krátce po svém založení Akademie představovala tak významnou autoritu, že se na ni s konzultacemi obraceli i největší autoři doby a podle jejích poznámek pak svá díla přepracovávali. Členové Akademie si uložili za cíl vytvořit jasná pravidla, na jejichž základě se z francouzštiny stane jazyk stabilní, jasný a přesný. Nebyl ponechán prostor pro to, aby mluvčí sami instinktivně přijali nejlepší variantu. Vytvoření množství jazykových pravidel, a následně výjimek z těchto pravidel, však často jen komplikovalo situaci a dokonce sám Vaugelas otevřeně litoval svého postoje, když napsal:

⁶¹ „pracovat se vši péči a vši možnou snahou o to, abychom ho učinili čistým, výmluvným a schopným sloužit umění a vědě“

*„Ce sont deux choses de condamner une façon de parler comme mauvaise, et d'un substituer une autre en sa place, qui soit bonne. Les Maîtres m'ont appris que cette façon d'écrire est vicieuse; je m'acquitte de mon devoir, en le déclarant au public, sans que je sois obligé de réparer la faute.“*⁶² citováno podle Giusti (1997: 70).

I přesto však mělo dílo Akademie značně pozitivní vliv na vývoj francouzštiny, jejíž prestiž od založení Akademie stále rostla. Z principů, na nichž Akademie založila svou práci, se zrodila tradice, která se uchovala dodnes, a sice fakt, že otázka jazyka je ve Francii nejen záležitostí kulturní ale také politickou.

Není pochyb o tom, že Akademie je nejstarší institucí, která střežila francouzský jazyk. Úkol, který si stanovila při svém vzniku, byl zcela žádoucí, neboť francouzský jazyk v tomto období potřeboval vydání svého oficiálního slovníku stejně tak jako ustanovení jasných gramatických a ortografických pravidel. Francouzština byla sice nařízením z Villers-Cotterêts oficiálně prohlášena za jazyk, kterým mají být vedeny veškeré administrativní záležitosti, ale ve srovnání s latinou, jejíž místo v této oblasti zabrala, však neprojevovala dostatečné možnosti vyjádřit myšlenky v oblasti umění nebo vědy. Cílem Akademie bylo proto zaplnit i tyto mezery, které francouzština ve své podobě nemohla popřít.

V dnešní době se potřeba existence Akademie již nezdá tak evidentní, nicméně její poslání se od důvodů, které vedly k jejímu založení v roce 1634, příliš nezměnilo. Její hlavní rolí je dnes stále dohlížet na francouzský jazyk a pod svou záštitou šířit francouzštinu po celém světě jako součást frankofonie. Je-li však určitý prvek charakteristický pro činnost Akademie v současnosti, pak je to zcela jistě snaha bránit přílišnému pronikání anglicismů do francouzského jazyka. Angličtina se totiž stala jazykem vědeckého zkoumání, vědecké konference jsou často vedeny v angličtině, přestože se konají ve Francii, francouzští vědci publikují svá díla téměř výhradně v angličtině. Akademie tak v souladu se svým posláním brání francouzštinu, vydává prohlášení, tiskové zprávy či analýzy určené orgánům veřejné správy, zároveň vybízí vědecké pracovníky, aby používali francouzštinu, a opakovaně navrhuje vytvořit organizaci, jež by se věnovala vzdělávání specializovaných překladatelů. Kromě toho Akademie nadále představuje instituci, která poskytuje jazykové konzultace a je

⁶² *„Bylo dvojí chybou považovat určitý způsob vyjadřování za špatný a nahradit ho místo toho jiným, který by byl správný. Naučil jsem se od Mistrů, že tento způsob psaní je zádný; zříkám se svého úkolu, předkládám ho veřejnosti, aniž bych měl povinnost napravit chybu.“*

k dispozici běžným uživatelům jazyka, kterým odpovídá na jejich dotazy týkající se například možnosti použití konkrétních výrazů. Mimo jiné například také dohlíží na jazykové korektury legislativních textů vydaných Národním shromážděním.

I přes kritiku, která je na adresu Akademie pronášena od jejího vzniku po dnešní dobu, zejména pak v souvislosti se zdoluhavými lexikografickými pracemi nebo příliš konzervativním přístupem k vývoji jazyka, si tato instituce získala nepochybný respekt. Podle průzkumu provedeného společností SOFRES pod záštitou ministerstva kultury v roce 1994 má dnes zhruba 80 % Francouzů důvěru v Akademii coby ochránkyni národního jazyka, uvádí Giusti (1997: 86).

8.3.3 Decret du 2 Thermidor 1794

Tento dekret, vydaný 20. července 1794, je považován za druhé nejvýznamnější opatření jazykové politiky v dějinách francouzštiny. V textu čtyř článků tohoto dekretu se uvádí, že od nynějška nesmí být žádná listina, ať veřejného či soukromého charakteru, napsána v jiném než francouzském jazyce. Článek 3 uvádí:

*„Tout fonctionnaire ou officier public, tout agent du gouvernement qui, à dater du jour de la publication de la présente loi, dressera, écrira ou souscrira, dans l'exercice de ses fonctions, des procès-verbaux, jugements, contrats ou autres actes généralement quelconques conçus en idiomes ou langues autres que la française, sera traduit devant le tribunal de police correctionnelle de sa résidence, condamné à six mois d'emprisonnement, et destitué.“*⁶³ citováno podle Hagège (1996: 86).

Tento dekret je bezpochyby nejvýznamnějším opatřením jazykového teroru jakobínské politiky, ačkoli ve skutečnosti nebyl nikdy skutečně aplikovaný.

⁶³ „Každý veřejný funkcionář nebo úředník, každý zástupce vlády, který, počínaje dnem uveřejnění tohoto zákona, navrhne, napíše nebo podepíše při výkonu své funkce protokoly, rozsudky, smlouvy nebo jakékoli jiné druhy dokumentů v nářečí nebo v jiném než francouzském jazyce, bude podřízen soudu nápravné policie podle svého bydliště, odsouzen k uvěznění na šest měsíců a zbaven funkcí.“

9 Dnešní situace francouzské jazykové politiky

Francie v průběhu 20. století přijala množství zákonů, které upravují status regionálních jazyků i francouzštiny. Většina těchto legislativních dokumentů pojednává o jazyce, ve kterém probíhá vzdělávání, a o francouzské terminologii, méně často pak například o jazykových právech menšin.

Současná jazyková politika spočívá na monolingvismu, neboť od roku 1992 je jediným oficiálním jazykem Francie francouzština. Až do tohoto roku však neexistovala žádná právní úprava, která by stanovila oficiální jazyk státu. Ústava z roku 1958 se o francouzštině coby oficiálním jazyce vůbec nezmiňuje. Změnu přinesl ústavní zákon č. 92-554 z 25. června 1992, který v článku 2 uvádí: „*La langue de la République est le français*“.⁶⁴ Za přijetím těchto změn stála snaha chránit francouzštinu před rostoucím vlivem angličtiny, neboť v tomto roce Francie podepsala Maastrichtskou smlouvu. V následujících letech pak Francie přijala další významné zákony.

9.1 *La loi Toubon*

Tento zákon, který byl předložen ministrem kultury Jacquesem Toubonem, od roku 1994 stanovuje povinné používání francouzštiny v určitých oblastech, jako jsou právní texty, záležitosti týkající se jazykových práv zaměstnanců či práv spotřebitelů. Opírá se o francouzskou ústavu, která stanoví, že oficiálním jazykem je francouzština. Hlavním cílem tohoto zákona je především bránit pronikání angličtiny a prosazovat používání francouzštiny. Pokud ve francouzštině existuje výraz, který popisuje danou skutečnost, musí mu být dána přednost před použitím cizojazyčného výrazu.

Tento zákon již krátce po svém schválení vyvolal vlnu diskuzí. Bernard-Henri Lévy například na jeho adresu uvedl v časopise *Le Point* (5. 3. 1994):

⁶⁴ „Jazykem republiky je francouzština.“

„*M. Toubon veut nous donner une loi sur la langue française. J'ai beau faire, je ne comprends pas. (...) On ne touche pas à la langue, telle est la loi.*“⁶⁵ (citováno podle www.axl.cefan.ulaval.ca)

9.2 Evropská charta regionálních a menšinových jazyků

Tento dokument, který byl některými členskými státy Rady Evropy přijet v roce 1992, zavazuje k přijetí opatření na ochranu menšinových jazyků a na ochranu práva občanů tyto jazyky užívat. Státy, vázané Chartou, mají umožnit užívání chráněných jazyků např. při styku s úřady, ve školách a v médiích. Francie tento evropský dokument roku 1999 sice přijala, ale následně neratifikovala. Žádné z opatření Charty tak ve Francii nikdy nevešlo v platnost.

Proces ratifikace Charty byl zahájen již v roce 1999 poté, co prezident Jacques Chirac její znění podepsal. Následně si však vyžádal vyjádření ústavní rady, zda by ratifikace Charty vyžadovala změnu ústavy. Výsledkem bylo stanovisko, podle něhož jsou některé články Charty v rozporu s francouzskou ústavou. Přijetí Charty by údajně znamenalo porušení ústavních principů nedělitelnosti republiky, rovnosti před zákonem, jednotnosti francouzského lidu a oficiálního užívání francouzského jazyka.

Proti tomu, aby přijetím Charty získaly regionální jazyky podporu ve francouzské ústavě, se postavila také Francouzská akademie. Tyto změny by podle ní představovaly „*atteinte à l'identité nationale*“. Znamenaly by totiž začlenění zmínky o regionálních jazycích do prvního článku ústavy, což je z toho důvodu, že prohlášení o francouzštině jako jediném jazyku Francie se nachází až v druhém článku, podle Akademie nepřijatelné:

„*Il nous paraît que placer les langues régionales de France avant la langue de la République est un défi à la simple logique, un déni de la République, une confusion du principe constitutif de la Nation et de l'objet d'une politique*“, ⁶⁶ (citováno podle www.lefigaro.fr)

⁶⁵ „*Pan Toubon nám chce dát zákon o francouzském jazyce. Snažil jsem se, ale nerozumím (...) Na jazyk se nesahá, o tom je ten zákon.*“

⁶⁶ „*Domníváme se, že umístění regionálních jazyků Francie před jazyk republiky je pohrdáním jednoduchou logikou, popřením republiky, zaměňováním základního principu národa a politického zájmu.*“

9.3 „*Délégation générale à la langue française et aux langues de France*“ – (DGLFLF) ⁶⁷

Tento orgán přidružený k ministerstvu kultury vznikl již v roce 1989 původně jako „*Délégation générale à la langue française*, v roce 2001 však změnil svůj název, když se regionální jazyky staly také předmětem jeho zájmu. Posláním tohoto orgánu je především prosazovat jazykovou politiku Francie, což znamená podporovat jak francouzský jazyk coby oficiální jazyk, tak jednotlivé regionální jazyky, jimiž se ve Francii mluví. Delegation dohlíží na dodržování „*loi Toubon*“ a souvisejících jazykových nařízení, dále spolupracuje na tvorbě terminologických slovníků například s Francouzskou akademií. Kromě toho se podílí na výukových programech určených migrantům a napomáhá používání regionálních jazyků v médiích a kultuře. Každoročně v průběhu března organizuje Týden francouzského jazyka a frankofonie. Činnost Delegation vychází z oficiálního dokumentu schváleného francouzskou vládou, *Une politique globale pour la promotion du français* ⁶⁸, který stanovuje hlavní priority francouzské jazykové politiky. Prvním předsedou Delegation se stal v roce 1989 lingvista Bernard Cerquiglini.

9.4 Frankofonie

Frankofonie představuje bezpochyby jeden z nástrojů francouzské jazykové politiky, neboť jejím prostřednictvím je francouzština rozšiřována jako prostředek k dorozumění nebo k rozvoji kultury ve více než padesáti zemích světa. Slučuje státy, v nichž francouzština představuje oficiální jazyk, mateřský jazyk většiny obyvatel, kulturní jazyk či jazyk jen určité společenské vrstvy. Často se zaměňuje termín frankofonie s konceptem Mezinárodní organizace frankofonie. Tato organizace sdružuje země spíše z politického a ekonomického hlediska

Obrana individuality jazyka je tendencí všech kultur. Frankofonie tvoří svou rozlehlostí a vlivem výjimečnou celosvětovou snahu mnoha lidí a mnoha kultur o rozvoj francouzštiny a nejrůznějších aspektů frankofonní kultury.

⁶⁷ Generální delegace francouzského jazyka a jazyků Francie

⁶⁸ Globální politika na podporu francouzštiny

10 Závěr

Cílem této práce bylo především popsat vznik a vývoj pojmu „*langue nationale*“ ve Francii a zamyslet se nad významem tohoto termínu ve francouzském prostředí. Na samém počátku této práce jsem si položila několik základních otázek. První z těchto otázek se ptala na to, zda koncept národního jazyka ve Francii skutečně existuje a pokud ano, v jakém historickém období a v jaké souvislosti se tento termín poprvé vyskytl. Postupná analýza jednotlivých vývojových stádií francouzštiny ukázala, že první zmínky o „*langue nationale*“ ve Francii pocházejí z 18. století, konkrétně poprvé tento pojem použili v roce 1751 autoři Encyklopedie ve výkladu k heslu „*Langue*“. Zde je „*langue nationale*“ stavěn do protikladu k dialektům, sice respektovaným, ale podřízeným národnímu jazyku. V definici Encyklopedie je patrná spojitost mezi „*langue*“ a „*nation*“, když je jazyk chápán jako nástroj k vyjádření myšlenek, jenž je společný příslušníkům daného národa.

Pojem „*langue nationale*“ je vedle Encyklopedie zmíněn také v díle Antoina de Rivarola, který ho uvádí ve své eseji *Discours sur l'universalité de la langue française* z roku 1784. V Rivarolově pojetí získává pojem „*langue nationale*“ zcela nový rozměr, když Rivarol přirovnává veškeré charakteristiky jazyka, jeho přímost, jasnost a originalnost, k hlavním povahovým rysům francouzského národa. Jazyk jako by byl zrcadlem svých mluvčích, kteří do jeho podoby promítají svůj vlastní vývoj.

Ačkoli výše uvedené výskyty pojmu „*langue nationale*“ dokládají, že koncept národního jazyka byl v 18. století již živý, skutečným projevem systematického prosazování jednotného národního jazyka všech obyvatel země představovala především jazyková politika Francouzské revoluce. Počínaje tímto obdobím se jazyk stává nedílnou součástí pojetí moderního národa a francouzské kultury. Politická jednota jde ruku v ruce se sjednocováním jazykovým. Poprvé je v této chvíli explicitně spojován „*langue française*“ s „*nation française*“.

Seznam použité literatury

Primární bibliografie: (dostupná z www.gallica.bnf.fr, není-li uvedeno jinak)

BOUHOURS, Dominique. *Les entretiens d'Ariste et d'Eugène*. S. Mabre-Cramoisy, Paris : 1671

PALSGRAVE, Jean, BADDELEY Suzan, RABY, Valérie. *L'éclaircissement de la langue française*, Paris 1852 (1re éd. 1530). Edition scientifique électronique sous la direction de Susan Baddeley, participation de Valérie Raby. Classiques Garnier Numérique, 2011, Corpus des grammaires françaises de la Renaissance. Dostupné z <https://halshs.archives-ouvertes.fr>

RIVAROL, Antoine de *Discours sur l'universalité de la langue française*. Dostupné z http://www.axl.cefan.ulaval.ca/francophonie/Rivarol-Discours-universalite_fr.htm

RICHELET, Pierre. *Dictionnaire françois*. Genève : J.-H. Widerhold. 1680

SYLVIUS, Iacobus [Dubois, Jacques] (1998 [1531]) Introduction à la langue française suivie d'une grammaire [Isagoge et Grammatica Latino-Gallica], traduction et notes par C. Demaizière, Paris, Champion.

VAUGELAS, Claude Favre de. *Remarques sur la langue française, utiles à ceux qui veulent bien parler et bien écrire*. Vve J. Paris: Camusat et P. Le Petit, 1647

Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers. Paris: Briasson, David, Le Breton, Durand, 1751

Sekundární bibliografie:

ANTOINE, Gérald. a Bernard. CERQUIGLINI. *Histoire de la langue française, 1945-2000*. Paris: CNRS éditions, 2000. ISBN 22-710-5762-0

ANTOINE, Gérald. a Robert MARTIN. *Histoire de la langue française, 1914-1945*. Paris: CNRS-éditions, 1995. ISBN 22-710-5387-0

BACHMANNOVÁ, Jarmila et al. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. ISBN 80-710-6484-X.

- BARBAUD, Philippe. *Le choc des patois en Nouvelle-France: essai sur l'histoire de la francisation au Canada*. Sillery, Québec: Presses de l'Université du Québec, 1984. ISBN 2-7605-0330-5
- BEAUCÉ, Thierry de. *Nouveau discours sur l'universalité de la langue française*. Paris: Gallimard, 1988. ISBN 20-707-1258-3
- BRUNOT, Ferdinand. *Histoire de la langue française des origines à 1900, t. IX. La Révolution et l'Empire, Ire partie : Le français langue nationale*. In: *Annales de Bretagne*. Tome 38, numéro 1, 1928. Dostupné z www.persée.fr
- CAPUT, Jean-Pol. *La langue française, histoire d'une institution*, tome I, Paris, Larousse, 1972. ISBN 35 004-10-71
- CAPUT, Jean-Pol. *La langue française, histoire d'une institution*, tome II, Paris, Larousse, 1975
- CERTEAU, Michel de, JULIA, Dominique, REVEL, Jacques. *Une politique de la langue: la Révolution française et les patois : l'enquête de Grégoire*. Paris: Gallimard, 1975. ISBN 978-207-0424-573
- CHAURAND, Jacques. *Nouvelle histoire de la langue française*. Paris: Seuil, 1999. ISBN 20-202-3586-2
- ČERNÝ, Jiří. *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996. ISBN 80-85885-96-4
- DÉSIRAT, Claude a Tristan HORDÉ. *La langue français au XXe siècle*. Paris: Bordas, 1976. Études. ISBN 20-400-7798-7
- FERRO, Marc a Milena LENDEROVÁ. *Dějiny Francie*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2006. Dějiny států. ISBN 80-710-6888-8
- GAUVIN, Lise. *La fabrique de la langue: de François Rabelais à Réjean Ducharme*. Paris: Éditions du Seuil, c2004. Points, 512. ISBN 20-203-8718-2
- GILDER, Alfred. *Et si l'on parlait français?: essai sur une langue universelle*. Paris: Cherche-Midi éditeur, c1993. Collection "Documents" (Cherche midi éditeur). ISBN 28-627-4265-1
- GIUSTI, Ada. *La langue française: un exposé pour comprendre*. Paris: Flammarion, 1997. ISBN 20-803-5473-6
- HAGÈGE, Claude. *Le français, histoire d'un combat*, Paris, Michel Hagège, 1996. ISBN 2-253-94267-7
- HAGÈGE, Claude. *Le français et les siècles*. Paris: O. Jacob, 1987. ISBN 27-381-0015-5
- MESCHONNIC, Henri. *De la langue française: essai sur une clarté obscure*. Paris: Hachette, 1997. ISBN 20-123-5193-X

- MÉVE, Jean-Pierre. Rédacteur en chef. Dictionnaire Hachette. [Éd. 2007]. Paris: Hachette livre, 2006. ISBN 20 128 0582 5
- MÜLLER, Bodo. *Le français d'aujourd'hui*. Překlad Annie Elsass. Paris: Klincksieck, 1985. Bibliothèque française et romane. ISBN 22-520-2483-6
- PERRET, Michèle. *Introduction à l'histoire de la langue française*. Paris: SEDES, 1998. ISBN 2-7181-9032-9
- PICOCHÉ, Jacqueline, MARCHELLO-NIZIA. *Histoire de la langue française*. Ed. revue et corrigée. Paris: Nathan, 1991. ISBN 20-919-0760-X
- PICOCHÉ, Jacqueline, MARCHELLO-NIZIA, Christiane. *Histoire de la langue française*. 3 éd. rev. et corr. Paris: Nathan, c1994. Fac. ISBN 20-919-0768-5
- REY, Alain, DUVAL, Frédéric, SIOUFFI, Gilles. *Mille ans de langue française, histoire d'une passion. I. Des origines au français moderne*. Éd. rev. et augm. Paris: Perrin, 2011. Collection Tempus, 383. ISBN 978-2-262-03311-8
- REY, Alain, DUVAL, Frédéric, SIOUFFI, Gilles. *Mille ans de langue française: histoire d'une passion. II. Nouveaux destins* Paris: Perrin, 2011. Tempus (Perrin). ISBN 978-2-262-03435-1
- REY, Alain. *Le français: une langue qui défie les siècles*. Paris: Gallimard, 2008. ISBN 978-207-0345-267
- ROY, Jean-Louis. *Quel avenir pour la langue française?: Francophonie et concurrence culturelle au XXIe siècle*. Beyrouth: Presses de l'Université Saint-Joseph, 2009. ISBN 99-534-5592-9
- SCHLIEBEN-LANGE, Brigitte. *Idéologie, révolution et uniformité de la langue*. Sprimont: Mardaga, 1996. ISBN 978-287-0094-853
- SOUS LA DIR. DE GÉRALD ANTOINE. *Histoire de la langue française*. [Nachdr.]. Paris: CNRS-Éd, 1999. ISBN 22-710-5644-6
- ŠIMEK, Otakar. *Dějiny francouzské literatury v obrysech*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1962
- WAGNER, Robert Léon. *L'Ancien français: points de vue, programmes*. Paris: Larousse, 1974. ISBN 20-307-0335-4

Internetové zdroje a elektronické články:

L'aménagement linguistique dans le monde [online]. Québec: Université Laval, 2016 [cit. 2016-05-09]. Dostupné z: <http://www.axl.cefanelaval.ca/>

Outils et Ressources pour un Traitement Optimisé de la Langue [online]. Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales, Nancy Cedex, 2012 [cit. 2016-02-06]. Dostupné z: <http://www.cnrtl.fr/>

Histoire de la langue française [online]. Jacques Leclerc, 2016 [cit. 2016-04-08]. Dostupné z: <http://www.axl.cefanelaval.ca/francophonie/histlngfrn.htm>

World Language: The Ultimate Language Store [online]. Torrance, USA, 2016 [cit. 2016-05-12]. Dostupné z: <http://www.worldlanguage.com>

Charte européenne des langues régionales : Hollande nourrit la guerre contre le français. *LeFigaro* [online]. paris, 2015 [cit. 2016-05-14]. Dostupné z: <http://www.lefigaro.fr/vox/societe/2015/06/05/31003-20150605ARTFIG00157-charte-europeenne-des-langues-regionales-hollande-nourrit-la-guerre-contre-le-francais.php>

ACHARD, Pierre. *Révolution française et linguistique externe*. In: *Mots*, n°16, mars 1988. Numéro spécial. Langages. Langue de la Révolution française., sous la direction de Jacques Guilhaumou . pp. 195-200. Dostupné z www.persée.fr

AUROUX, Sylvain, *La question de l'origine des langues, suivi de : l'historicité des sciences*. In: *Histoire Épistémologie Langage*, tome 29, fascicule 2, 2007. Le naturalisme linguistique et ses désordres, sous la direction de Sylvain Auroux. p. 242. Dostupné z www.persée.fr

DELAMOTTE-LEGRAND, Régine. Sylvain Auroux, *La révolution technologique de la grammatisation*. In: *Mots*, n°42, mars 1995. Nouveau discours social à l'est, sous la direction de Carmen Pineira, Jeannine Richard-Zappella et Raphaël Tresmontant. pp. 116-118. Dostupné z www.persée.fr

ELOY, Jean-Michel, 1998, "Sur l'inventaire des variétés d'oïl de France: un processus de naissance de langues ?", *Travaux de linguistique* n° 9 (Université d'Angers). Dostupné z www.persée.fr

FOURNIER, Nathalie, COLOMBAT, Bernard. : *De Grammatica gallica à Grammaire française. Une nouvelle d'énomination pour une nouvelle discipline ?* Mireille Huchon. *Le Français préclassique 10 - 1500 - 1650*, Champion, pp.145-167, 2007. Dostupné z <https://halshs.archives-ouvertes.fr>

GRONDEUX, Anne. Entre Priscien et Scaliger : quand les grammairiens médiévaux parlent de leurs prédécesseurs. In: *Histoire Épistémologie Langage*, tome 33, fascicule 2, 2011. Histoire des idées linguistiques et horizons de rétrospection - II. pp. 33-60. Dostupné z www.persée.fr

PERROT, Marie-Clémence. *La politique linguistique pendant la Révolution française*. [online]. 1997, 52(1), 158-167 [cit. 2016-02-07]. DOI: 10.3406/mots.1997.2474. ISSN 0243-6450. Dostupné z: <http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article>

STIEGLER, Bernard. *Individuation et grammatisation : quand la technique fait sens...*, *Documentaliste-Sciences de l'Information* 2005/6 (Vol. 42), p. 354-360. Dostupné z www.dumas.ccsd.cnrs.fr